

Vznik, podstata a charakteristické rysy buržoazního práva zejména za kapitalismu volné soutěže

EDUARD KUČERA

1. VZNIK BURŽOAZNÍHO PRÁVA

1. Počátky buržoazního práva a buržoazní právní formy nalézáme již v závěrečné epoše feudalismu. Mají několikery původ.

Předně souvisí se vznikem a s rozvojem kapitalistických výrobních (vlastnických) a zejména směnných vztahů. První prvky buržoazní právní formy či instituty buržoazního práva se vyskytují ve městech — v městském právu.

Z počátku v podobě *recipovaného římského práva*, které vyjadřovalo v juristicky vybroušené formě institut individuálního soukromého vlastnictví jako absolutního subjektivního práva a zároveň bylo dokonalým právním odrazem vztahů prosté výroby zboží (prvním světovým právem společnosti produkující zboží — B. Engels).¹⁾ Oboje umožňovalo adaptaci římského práva na nově se formulující kapitalistické výrobní vztahy. Mladé měšťanstvo nalézalo v římském právu příhodnou a jemu plně odpovídající právní formu.

Vážnou měrou přispěla k formování prvků buržoazní právní formy rovněž absolutní monarchie. Centralizovaná státní moc postupně překonávala právní partikularismus (místní i stavovský). Právní vývoj směřoval k jednotě. Počal v sebe integrovat jisté prvky „právního universalismu“. Základem jednoty a „universalisace“ se opět stávaly — kromě politických momentů provázejících pohyb absolutní monarchie — kapitalistické výrobní a směnné vztahy, živelně tíhnoucí k jednotě národního trhu a národního hospodářství.

Postupné formování některých institutů buržoazního práva a prvků buržoazní právní formy narušovalo feudální jednotu církevního a světského práva. Za feudalismu regulovalo církevní právo jisté okruhy společenských vztahů (např. vztahy manželské a rodinné, ale i vztahy, jež bychom dnes

¹⁾ „Římské právo,“ píše Engels, „je dokonalým právem jednoduché výroby zboží, tedy předkapitalistického období, jež však zahrnuje většinu právních poměrů kapitalistického období.“ (Vybrané dopisy, str. 343.)

označili za „ochranu“ daného společenského a politického řádu a které tehdy vystupovaly ve formě církevního boje proti heresi aj.). Některá církevní dogmata byla zahrnuta do práva, stala se právními normami. Buržoazní právní forma se naopak utvářela a prosazovala převážně jako laická. Oprošťovala se od církevních vlivů v té míře, nakolik náboženství přestávalo být státní a stávalo se jen jednou ze složek občanské společnosti. V tomto smyslu se buržoazní právní forma zbavovala středověkého korporativismu vůbec. Byla první formou moderního práva, jež „osvobodilo“ elementy občanské společnosti od politické (státem zprostředkované) formy. (K. Marx, B. Engels, Spisy 1, str. 375–392.)

Uvedené právní přeměny byly ovšem dílčí. Šlo o objektivní historickou vývojovou tendenci, která se mohla plně rozvinout až po převzetí moci buržoazií a po zásadní destrukci feudálních výrobních, sociálních a politických vztahů. Zmíněné právní změny tedy ještě neměnily třídní kvalitu feudálního typu práva; pouze ji narušovaly a rozrušovaly.

Z rozporu mezi objektivně se prosazujícími instituty buržoazního práva, jakož i prvky buržoazní právní formy a feudální podstatou práva, zajišťovanou absolutní monarchií, vyrůstá ideologie „přirozeného práva“. Ideologie přirozeného práva usilovala o teoretické zdůvodnění buržoazního řešení tohoto rozporu. Nikoli otevřeně, v neskrývaném vyjádření třídního zájmu buržoazie. „Každá nová třída“, píše K. Marx, „která nastoupí na místo třídy, jež vládla před ní, je totiž nucena již proto, aby dosáhla svého cíle, vydávat svůj zájem za společný zájem všech členů společnosti, což znamená v oblasti myšlení: musí svým myšlenkám dát formu obecnosti, musí je vydávat za jediné rozumné, všeobecně platné myšlenky. Revolucionizující třída, už proto, že stojí proti nějaké třídě, vystupuje hned od začátku ne jako třída, nýbrž jako představitelka celé společnosti, předstupuje před společností jako celá její masa stojící proti jediné, vládoucí třídě. Může takto vystupovat proto, že zpočátku její zájem skutečně ještě souvisí se společným zájmem všech ostatních nevládnoucích tříd, a to proto, že se pod tlakem dosavadních poměrů ještě nemohl vyvinout ve zvláštní zájem zvláštní třídy.“²⁾ Proto hlavní postuláty přirozenoprávní teorie (např. osobní a hospodářská svoboda, rovnost, majetková jistota atd.) byly sice především vyjádřením zájmů a potřeb buržoazie, avšak zároveň též vyjádřením antifeudálních požadavků pracujících mas.

2. Vítězství buržoazní revoluce provází zevšeobecnění buržoazního obsahu práva. Buržoazní právo napomáhá destrukci feudálních hospodářských a sociálních vztahů. Postuláty přirozenoprávní ideologie převádí v pozitivně právní instituty, v nichž — třeba ve více či méně zastřené formě — se již projevuje buržoazní třídnost nového práva. Buržoazní právo uvolňuje prostor kapitalistickému vývoji; zabezpečuje tento vývoj. Vnáší do společnosti nový, buržoazní právní pořádek a ochraňuje jej.

Přesto vznik a vývoj buržoazního práva v jednotlivých zemích či oblastech má mnoho specifických znaků.

²⁾ K. Marx, B. Engels, Spisy 3, str. 61.

a) Zvlášť výraznými specifickými znaky se vyznačuje tzv. „anglosaské právo“. V anglickém právu, zejména po roztržce s římskokatolickou církví, dochází k značnému ztlumení vlivu římského práva, který již předtím byl menší než v kontinentální Evropě. Anglie sama neprošla obdobím klasické absolutní monarchie. Anglická aristokracie se nikdy nezformovala v politicky právně fixovaný, uzavřený stav. (Připomíná v jistém smyslu moderní sociální třídu.) Ve své podstatné části se adaptovala na kapitalistický vývoj. Třídní hrany mezi ní a buržoazií se vývojově povlovně a průběžně „stíraly“. Konečně přechod Anglie do éry kapitalismu se kryje s přeměnou Anglie ve světovou koloniální velmoc. Vystěhovalci do kolonií byli převážně „rebelující“ a chudé vrstvy a skupiny britského obyvatelstva. Anglie vyvážela vlastní „revoluci“ do kolonie a s ní anglický způsob života, včetně anglického práva, jeho pojetí a aplikace. Bohatství, plynoucí z kolonií, umožňovalo panující třídě zmírňovat nejkřiklavější formy sociálního útisku a uvolňovat sociální napětí na samém ostrově.

Anglické právo nebylo nuceno v zásadě sehrát roli nástroje násilné destrukce feudálních vztahů. Bylo převážně pouze „reflexem“ již nastalých nebo procházejících sociálně ekonomických přeměn. Sociálně ekonomickou realitu jen registrovalo. To vše vytvářelo podmínky k tomu, aby bylo možné „podržet z velké části formy starého feudálního práva a vtělit do nich buržoazní obsah, ba podsunout feudálnímu termínu přímo buržoazní smysl ...“.³⁾ Dovolovalo subsumovat nový obsah pod tradiční právní formu, resp. vyplňovat „rezervy“ vyvolané ekonomickými vztahy prostředky a právními prameny tradiční právní formy. Tradiční právní forma se povlovně přizpůsobila novému ekonomickému a třídnímu obsahu.

Proto právními prameny v anglosaském právu zůstaly převážně právní precedens a obyčej. Zákon je spíše doplňujícím pramenem práva. Soudy jej chápaly a dodnes převážně pojímají jako „podpůrný“, i když takovéto stanovisko je ve skutečnosti v rozporu s ústavou.

Ve sféře anglosaského práva se nevytvořila jednotná soustava psaného práva, jejímž základním (popřípadě výlučným) pramenem je zákon (normativní atd.). Zachoval se zde právní partikularismus s mnohostí právních pramenů. Základem anglosaského práva zůstaly „common law“ sestávající ze soudního precedentu, zásady „equity“ a právního obyčeje.⁴⁾

Přizpůsobování staré právní formy novému sociálně ekonomickému obsahu se převážně uskutečňuje v průběhu aplikace práva. Klade mimořádný důraz na úlohu orgánů aplikujících právo, zejména na soudce. Jejich úkolem je subsumovat nový sociálně ekonomický obsah pod tradiční právní formu a „vyplňovat“ ony případné „mezery“ v tradičním právu (pokud se tak „nestalo“ zákonem či normativní smlouvou). Soudce, aplikující či nalézající právo, je spolutvůrcem práva. „Common law“, judikatura a jurisprudence se staly základem tzv. „anglosaské právní kultury“.

³⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy II, str. 412.

⁴⁾ Ve sféře anglosaského práva si podržely svůj význam „právnícké knihy“, v nichž je shrnováno právními autoritami „common law“. Jde stále o jeden z důležitých pramenů zprostředkování znalosti práva.

b) Zcela odlišné byly počátky a další vývoj buržoazního práva *v zemích evropského kontinentu*. O nich v zásadě platí, co jsme uvedli úvodem. Přesto i zde je příhodné rozlišovat dvojí vývojovou cestu.

Vzorem pro formování buržoazního kontinentálního práva se stala Francie. Přes poměrně značnou narušenost feudálních ekonomických vztahů zůstávaly předrevoluční politická moc (v podobě vyhraněné absolutní monarchie) a právo ve své podstatě feudálními. Úkolem revoluční moci bylo provést destrukci staré právní formy a tím vytvořit právní předpoklady pro dovršení procesu likvidace feudálního řádu. Za druhé nahradit starou feudální formu práva novou, buržoazní formou, jež by plně odpovídala kapitalistickým ekonomickým a společenským vztahům — panství buržoazie.

Naplnění uvedeného úkolu předpokládalo překonat právní partikularismus jednotným, celostátním právem. Dále předpokládalo třídně cílevědomou právní regulaci společenských vztahů, jež by uvolnila zavádění nového sociálně ekonomického systému a napomáhala při formování buržoazního veřejného pořádku. Chod „právního vývoje“ usiloval o to, aby byly odstraněny rozpory vyplývající z bezprostředního převedení ekonomických vztahů do právních zásad a aby byl vytvořen harmonický právní systém . . .⁵⁾

Právo zde nebylo již „pouhým reflexem“ ekonomické a společenské reality. Naopak urychlovalo doformování a rozšíření nových vztahů v celostátním měřítku. Stalo se v rukou buržoazie, resp. státní moci korespondující s jejím panstvím, důležitým nástrojem dovršení přeměny feudální společnosti v kapitalistickou.

Pro cílevědomou právní regulaci společenských vztahů, při níž právo není jen „pouhým reflexem“, nebývají příhodné (adekvátní) tradiční feudální prameny práva. Kontinentální buržoazní revoluce je také vesměs ruší a nahrazuje novým právním pramenem — zákonem. Zákon se stává zpravidla výlučným pramenem práva. Jsou mu podřízeni občané, instituce a rovněž státní orgány. Od státních orgánů se teoreticky nežádá „nic jiného“, než aby byly „ústý zákona“, jeho třídními interprety a uskutečňovateli. Tento požadavek jednak vyvolal v život „podzákonné akty“ (odvozené normativní akty státní správy). Jednak přisoudil zvláštní místo soudům. Soudy jsou podřízeny pouze zákonům. Mají právo soudní kontroly nad státní správou. Rozhodují o zákonnosti či nezákonnosti individuálních správních aktů. Nepřímo se tak vyjadřují o zákonnosti či nezákonnosti odvozených normativních aktů. V rámci soudní hierarchie však sama judikatura není a nebyla právně závazná. Tím všim položil francouzský právní vývoj základy ke „kontinentální právní kultuře“.

c) *Ostatní země* kontinentální Evropy následovaly s většími či menšími modifikacemi „francouzský vzor“ formování buržoazního práva. Avšak s jednou významnou zvláštností.

Šlo vesměs o země, kde se buržoazní revoluce opozdila a kde vládnoucími dosud byli feudálové. Důsledkem byla hospodářská a politická převaha

⁵⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané dopisy, str. 384.

již buržoazních států — Velké Británie a Francie. Státy dalších „velikých národů“ (Marx) Evropy usilovaly o vymanění z područí ekonomické závislosti a o narušení hospodářské a politické hegemonie Velké Británie a Francie. Dochází k historickému „paradoxu“. Vládnoucí feudální vrstva, která jako celá třída byla jednoznačně proti buržoazní revoluci, byla nucena vytvářet prostředí pro formování a rozvoj kapitalismu, jehož vznik byl již uzrálými materiálními a ideologickými podmínkami plně připraven. Jedním z nástrojů k dosažení cíle se opět staly „zákony“. Tyto zákony, „vydané“ absolutním monarchou, měly již v zásadě charakter buržoazního práva (srov. rakouský všeobecný občanský zákoník z r. 1811). Jejich úkolem bylo odstranit překážky bránící zformování a rozvoji kapitalistických výrobních a směnných vztahů, uvolnit cestu jejich vývoji. Obrazně řečeno, měly se stát „spolutvůrci“ kapitalistického ekonomického systému.

Uvedené zákony „přebíhaly“ svým způsobem stávající sociálně ekonomickou skutečnost. Proto některá jejich ustanovení se nemohla opírat o sociálně ekonomickou realitu (jak vlastní země, tak zprostředkovanou zkušenost z již kapitalistických zemí). Musela být formulována jako „předpokládaný vývoj“, jako abstraktní zásada, nikoli jako vlastní pravidlo chování. V ojedinělých případech byl zákonodárce dokonce nucen odvolat se do budoucnosti na „zdravý rozum“, tj. ponechat otevřené dveře všem „racionálním“ variantám a možnostem hospodářského vývoje, jestliže neměl tomuto vývoji již předem vytvářet nežádoucí překážky. (Srov. § 16 výše cit. zákoníku.)

Buržoazní právo se prosazovalo jako právní realita proti vůli staré panující třídy. Bylo sice ještě volně zprostředkováno vládnoucí vrstvou feudálů. Avšak důsledky tohoto volního zprostředkování směřovaly fakticky proti zájmům a potřebám šlechty.

2. Obsah buržoazního práva a jeho třídně volní zprostředkování — podstata buržoazního práva.

Vývoj kapitalistických ekonomických vztahů je objektivní základnou původu a rozvoje buržoazní právní formy. Lze říci, že kapitalistické ekonomické vztahy si „přímo“ vynucují jim odpovídající právní formu, že buržoazní právní forma se prosazuje „jakoby objektivně“. Právo se zákonitě přizpůsobuje existenci a reprodukci těchto vztahů a v tomto smyslu zájmům a potřebám buržoazie, jejímu panství.

Zpočátku šlo o to, aby se překonaly rozpory pramenící z převedení ekonomických vztahů do právních zásad a o harmonizaci těchto zásad v právní systém. Ale „tlak dalšího ekonomického vývoje tento systém znovu a znovu prolamuje a zaplétá do nových rozporů“. ⁶⁾ Buržoazní právní forma musí být s to soustavně překonávat ono „prolamování“ a zabezpečit stále nové „kapitalistické“ řešení těchto rozporů tím, že se přizpůsobuje sama novým so-

⁶⁾ Tamtéž.

ciálně ekonomickým podmínkám a umožňuje tak převádění nových ekonomických a sociálních vztahů do modifikovaných starých nebo do nových právních zásad. Důsledkem je sice obnova harmoničnosti právního systému. Avšak obnova dočasná s údělem, aby se koloběh znovu a znovu opakoval.

Třídním obsahem buržoazního práva jsou kapitalistické ekonomické a sociální vztahy. Z nich se odvozují buržoazní právní zásady. Úkolem buržoazní právní formy je průběžně harmonizovat právní zásady v jednotný buržoazní právní systém a tím zajišťovat průběžné zprostředkování kapitalistických ekonomických a sociálních vztahů jako kapitalistických. V tomto smyslu vyjadřují „občanská právní ustanovení pouze ekonomické podmínky existence (buržoazní — EK.) společnosti v právní formě“. Obdobné, třebaže s vědomím vyššího stupně zprostředkovanosti, lze říci o státním právu a dalších složkách buržoazního práva, neboť i ony jsou „určovány ekonomickými poměry“.⁷⁾ V tomto smyslu je také třeba především chápat skutečnost, že právo vyjadřuje zájmy a potřeby buržoazie, že zprostředkuje reprodukci sociálně ekonomického kapitalistického systému a zabezpečuje panství buržoazie — je buržoazním právem.

1. Přesto nelze buržoazní právo chápat jako přímý produkt ekonomiky. Nelze k němu přistupovat jakoby mu byl cizí atribut každého práva — třídně volní stránka a její zprostředkování státem v příslušném pramenu práva. Avšak uplatnění třídně volní stránky v buržoazním právu má své zvláštnosti.

V anglosaském právu zprostředkuje třídně volní stránku buržoazního práva převážně orgán aplikující právo. Právě zde nám v plné nahotě vystupuje fikčnost buržoazního principu soudcovské nezávislosti. Soudce je ve svém rozhodování determinován stupnicí hodnot kapitalistické společnosti, postavením stran sporu nebo delikventa v sociální hierarchii a v sociálně ekonomických vztazích nerovnosti, svým vlastním společenským postavením, společenskými vazbami, ideologickým profilem atd., bez ohledu na to, zda si je sám této skutečnosti vědom či nikoli. V průběžném rozhodování nemůže být se zmíněnými determinantami v rozporu (v úrovni pravidla při připuštění výjimky). Jeho postup při spoluvytváření práva, při interpretaci a uvážení je jimi určován, je nezbytně třídní. Avšak bohatství, třídní hodnoty atd. nepůsobí přímo a zjevně. Působí především silou svého objektivního postavení a silou své dominance ve společenském vědomí. Třídnost není zjevná. Jakoby se „vytrácela“ prostředím, jemuž „jen“ fakticky vládne. Neboť jevově jde o dominanty obecně přijímané „veřejným míněním“ jako určující pro hodnocení společenské úspěšnosti individua, o dominanty chápané jako obecně společenské — „všelidské“. Teprve v takovém prostředí může vyniknout představa soudcovské nezávislosti, již na-venek potvrzují výjimky, vystupující z řady běžného, tj. třídního rozhodování.⁸⁾

⁷⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy II, str. 413 a 412.

⁸⁾ V anglosaském právu je dále představa soudcovské nezávislosti narušována zásadou volitelnosti soudců. Soudce vystupující v nežádoucím měřítku z řady, nemá naději na znovuzvolení.

Druhou možností zprostředkování třídně volní stránky buržoazního práva je, že „vůli buržoazie“ neformuluje sama buržoazie. Že ji za buržoazii vyjadřuje a prostřednictvím státu převádí do příslušného právního pramenu „někdo třetí“. Ve Velké Británii byla „oním třetím“ — pokud šlo o zákonodárství a částečně soudnictví — zejména v XVIII. století aristokracie. Ve Francii Napoleon Bonaparte a jeho nová byrokracie, kteří oddělili buržoazii od státní moci, včetně sféry tvorby státní vůle. Přesto z doby prvního bonapartismu pocházejí základní buržoazní zákoníky (občanský zákoník, trestní zákoník, právní zásady byrokraticko centralistické politické správy aj.), které se staly „vzorem“ pro formování buržoazního práva v ostatních kontinentálně evropských zemích — ovlivnily kontinentálně evropské buržoazní právo v jeho „celku“. Platí zde obdobné tomu, co ve vztahu mezi buržoazií a buržoazním státem. Dominance kapitalistické občanské společnosti se prosazuje při tvorbě buržoazního práva v podobě základních materiálních zájmů, které „vládce“ nemůže ignorovat. Zákonodárce — ať je jím při nenarušení panství buržoazie kdokoli — se musí dominanci materiálních zájmů podřídit. V tomto smyslu charakterizují B. Engels a K. Marx bonapartismus ve Francii a jeho mimofrancouzské odrůdy.⁹⁾

Pochopitelně, že tak jak buržoazie přirozeně usiluje o přeměnu sama sebe v třídu panující a vládoucí zároveň, je rovněž její snahou, aby se stala výlučným tvůrcem práva. Předpokladem k přeměně její snahy ve skutečnost je zformování buržoazně demokratického prostředí, jehož vrcholem je zákonodárný zastupitelský orgán. Ale i potom musí nalézt základní materiální zájmy kapitalismu v právu svou formou zprostředkování.

Formulování práva jevově celou třídou buržoazie je složitým procesem. Tento proces bychom mohli přirovnat k Engelsovu popisu druhé stránky utváření dějin: „Za druhé, dějiny se dělají tak, že konečný výsledek vyplývá vždy z konfliktů mnoha jednotlivých vůlí, z nichž zase každá se stává takovou jaká je, působením spousty zvláštních životních podmínek. Jsou to tedy nesčetné vzájemně se křížící síly, nekonečná skupina paralelogramů sil, a z toho vyplývá výslednice — dějinná událost...“¹⁰⁾ My bychom mohli říci — právo.

Prostředím pro ono střetávání vůlí je jednak vlastní občanská společnost, jednak její dvojník — demokratické prostředí. Demokratické prostředí vytváří příhodné předpoklady, aby jednotlivé individuální vůle se vyrovnávaly ve skupinové. Teprve konkurenční boj skupinových vůlí (kdy ve hře

V kontinentálním právu se sice vyskytuje tzv. „nesesaditelnost soudců“. Je ale formalizována jmenovatelností soudců příslušným správním orgánem. Výběr kandidátů soudnictví je plně v rukou ministerstva spravedlnosti — vysoké byrokracie. A kritéria výběru jsou vyhraněně třídní, o čemž svědčí skutečnost, že v západoevropských zemích přibližně jen 1 % „soudcovského stavu“ se rekrutuje z řad dělnické studující mládeže. Ministerstvo spravedlnosti dále zpravidla rozhoduje o místu působnosti soudce, o jeho služebním postupu, popřípadě o předčasném pensionování. Soudcovská nezávislost je ve skutečnosti jen právní zástěrkou skutečné byrokratické závislosti soudce. Závislosti jeho kariéry na způsobu jeho rozhodování, tj. na třídní adaptabilitě.

⁹⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané dopisy, str. 161; Spisy 2, str. 143–144; K. Marx, Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta aj.

¹⁰⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané dopisy, str. 380.

již je nejen vlastní ekonomická síla, ale i váha masové opory a masového zázemí skupinové vůle) může vyústit ve vůli třídy, jež v důsledku živelnosti procesu svého utváření se vyznačuje dvěma stránkami. Předně je jí vyjádřeno pouze průměrné, tj. společné postavení všech příslušníků panující třídy. Za druhé též specifické, neboť konkurenční skupinové vůle nejsou rovnomocné. Jsou, vzhledem k ekonomické nerovnosti jednotlivých vrstev buržoazie nerovné, takže společné je modifikováno specifickým zájmem vůdčí vrstvy buržoazie daného vývojové období.

I když se převážně celý proces tvorby třídní vůle buržoazie odehrává „mimo stát“, jeho vyvrcholení se nutně odbyvá „na půdě státu“, přesněji v zákonodárném orgánu. Neboť teprve zákonodárný orgán může dodat třídní vůli celospolečenskou, obecnou závaznost. „Jako u jednotlivého člověka musí všechny hybné síly jeho činů projít jeho hlavou, přeměnit se v pohnutky jeho vůle, aby ho přiměly k jednání, musí i všechny potřeby občanské společnosti ... projít vůli státu, aby nabyly všeobecné platnosti ve formě zákonů. To je formální stránka věci, která se rozumí samo sebou; je jen otázka, jaký je obsah této pouze formální vůle — ať jednotlivce či státu — odkud se bere tento obsah, proč je chtěno právě to a nic jiného. Hledající odpověď na tuto otázku, zjistíme, že v moderních dějinách je státní vůle vcelku určována měnicími se potřebami občanské společnosti, nadvládou té neb oné třídy a v poslední instanci rozvojem produktivních sil a směnných vztahů.“⁴¹⁾ Tím se i prostřednictvím živelné tvorby třídní a státní vůle (prostřednictvím konkurenčního boje individuálních a skupinových vůlí) v zásadě prosazují velké materiální zájmy buržoazie; ekonomické skutečnosti nabývají formy právnických motivů.⁴²⁾

Je pochopitelné, že ani jeden ze způsobů uplatnění třídně volní stránky v tvorbě buržoazního práva není předem oprostěn od omylů. Naopak, dá se předpokládat, že jimi uskutečněné převedení ekonomických vztahů do právních zásad, resp. zprostředkování dalších zájmů buržoazie právní formou bude často neadekvátní, nebo dokonce i špatné. Je to dáno již tím, že v obou prvních způsobech uplatnění třídní vůle se třídní vyjadřuje skrze individuální (resp. skupinovou) vůli. Tedy, že vedle třídně racionální motivace se ve státní vůli může projevit subjektivismus, popřípadě iracionální motivace. V třetím způsobu pak samou živelností procesu tvorby státní vůle. Ekonomický pohyb a tlak třídních zájmů buržoazie však postupně napravuje „omyly“ zákonodárce tím, že neadekvátní právní formu soustavně prolamuje, narušuje. Nutí buď zákonodárce k zdokonalení právní úpravy, nebo si „aspoň“ vynucuje „úměrně odchylnou“ aplikaci práva od záměrů zákonodárce. Tím se postupně dosahuje přiměřená shoda mezi ekonomickými a sociálními potřebami buržoazie a jejich převedením do práva.

2. Zdůraznili jsme již, že v kapitalistické společnosti vyrůstá z niterné rozporné povahy výrobních vztahů, založených na soukromém vlastnictví výrobních prostředků a vzájemné konkurenci, protiklad mezi společným

⁴¹⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy II, str. 411–412.

⁴²⁾ Tamtéž, str. 413.

a skupinovými (resp. individuálními) zájmy a potřebami. Tento protiklad vyúsťuje v situaci, kdy společný třídní zájem se osamostatňuje a zpředměťňuje v podobě státu, odtržen od skutečných zájmů jednotlivců a skupin, ale i buržoazie jako třídy o sobě. Zároveň vystupuje tento společný třídní zájem ve vztahu k společnosti jako iluzorní institucionální pospolitost, zahrnující celou společnost a zavazující celou společnost, tedy i třídy antagonistické.¹³⁾

a) Zavázat buržoazii jako třídu o sobě a zejména celou společnost společným třídním zájmem buržoazie může buržoazní stát jen prostřednictvím práva. Buržoazní stát převádí právem společný zájem buržoazie v obecně závazný normativní systém, sankcionovaný státní mocí. Ve vztahu k buržoazii to znamená, že stanoví hranice konkurenčního boje individuálních zájmů, přípustné formy tohoto boje a jeho „pravidla“. Ve vztahu k celé společnosti pak nedotknutelnost konstant a základních hodnot kapitalismu, např. soukromého vlastnictví, soukromé iniciativy atd. Oběma směry se buržoazní právo více nebo méně vzdaluje individuálním zájmům a potřebám jednotlivých kapitalistů. Součinnost kapitalistů, nejen ve vzájemných vztazích, nýbrž i ve vztazích k třídnímu antipodu, není (a nemůže být vzhledem k povaze soukromého vlastnictví a vzájemné konkurenci) dobrovolná a uvědomělá. Je nezbytně živelná. Vynucují si ji příčiny protikladného pohybu kapitalistické ekonomiky, které vystupují v podobě vnějších podnětů a tlaků. Spolupráce a sjednocení není inherentní, vnitřní potřebou kapitalistů. Buržoazie je pociťuje jako vnější tlak a jako tlaku vnější nezbytnosti se jim rozporně podřizuje. Buržoazie proto nechápe ani nepřijímá buržoazní právo vždy jako „vlastní“, jí vnitřně organické. Naopak, buržoazní právo vystupuje i vůči ní jako specifická forma vyjádření, existence a působení „odděleného“ společného zájmu. Jeho realizace v podmínkách kapitalismu se nemusí jevit jednotlivým příslušníkům buržoazie „jako jejich vlastní spojená moc, nýbrž nějaká cizí síla mimo ně, o které nevědí kde se vzala, kterou už tedy nemohou ovládat, která teď naopak prochází zvláštní řadou fází a vývojových stupňů, nezávislou na chtění a počínání lidí, ba dokonce toto chtění a počínání řídící“.¹⁴⁾

V buržoazní společnosti se tedy v právu formulují a jeho prostřednictvím uskutečňují společné (průměrné) zájmy buržoazie jako panující třídy. Z tohoto hlediska je buržoazní právo vždy výrazem třídní vůle, jejímž smyslem je zabezpečit daný sociálně ekonomický systém a jeho reprodukci. Je jím bez ohledu na to kdo tuto vůli formálně formuluje a zprostředkuje jako obecně závaznou skrze buržoazní stát v příhodném pramenu práva. Jakož i bez ohledu na to, zda jednotliví příslušníci třídy buržoazie (v proměnlivých relacích) přijímají nebo nepřijímají toto právo jako „své právo“.

b) Buržoazní právo ale neobsahuje jen „čistý“ společný zájem buržoazie, „čisté“ průměrné potřeby třídy kapitalistů. Již v sub. 1 jsme si naznačili možné odchylky. K nim je pak nezbytné počítat další tři.

Kapitalismus je zákonitou epochou společenského vývoje. Může se reali-

¹³⁾ K. Marx, B. Engels, Spisy 3, str. 46—48.

¹⁴⁾ Tamtéž, str. 48.

zovat a reprodukovat jen v rámci společnosti více méně respektujíc potřeby jejího pohybu, bez nichž by sám nemohl existovat. Proto do obsahu buržoazního práva se objektivně prosazují určité společenské potřeby a potřeby společenského vývoje (např. potřeby průmyslového, vědecko-technického apod. rozvoje, organizace výstavby a provozu infrastruktury, opatření protiepidemiologická, hygienická atd.). Jde o potřeby, které svou povahou jsou rozdílné od třídních zájmů buržoazie, třebaže nejsou od nich příkře odděleny. Přesto objektivně posouvají společný (průměrný) zájem buržoazie do nové roviny, odchylující jej od předpokládané „čistoty“. Třídní a společenské se tak projevují v buržoazním právu ve zvláštní symbióze. Neexistují jako právně regulované vedle sebe. Naopak, společenské se prostřednictvím právní úpravy realizuje třídně účelově a deformovaně. To znamená, že ve způsobu a v povaze uplatnění společenského zaujímá významné místo třídně volní stránka práva.

Třídní vůle při právní regulaci společenského zůstává vůlí determinovanou nejen materiálními podmínkami života panující třídy, nýbrž i materiálními podmínkami pohybu společnosti. Buržoazie, má-li uchovat své panství, nemůže společenské „absurdně“ deformovat, popřípadě negovat. Musí společenské v jisté relaci respektovat jako společenské. A pokud je takto respektuje, postihuje právní regulace společenského pozitivně též ostatní třídy a vrstvy buržoazní společnosti. Tím se do buržoazního práva dostává něco, co není „čistě“ buržoazní. Něco, v čemž nalézají jisté opodstatnění jeho existence rovněž příslušníci ostatních tříd a vrstev společnosti a pro co jsou ochotni buržoazní právo více méně „aprobovat“.

Obdobné bychom mohli říci o významu zabezpečení buržoazního veřejného pořádku a buržoazní právní jistoty. V obou případech — na rozdíl od právní regulace společenského — jde o třídní jevy. Přesto sociální důsledky veřejného pořádku a právní jistoty jsou i „společensky pozitivní“. Boj proti obecné kriminalitě a dalším asociálním jevům (třebaže jsou důsledkem právě existence kapitalismu) přináší plus všem třídám a vrstvám buržoazní společnosti i když třídně eminentní zájem na nich má především buržoazie.

Z buržoazního práva jakoby se vytrácela zjevná třídnost. Vystupuje jako právo zdánlivě „celé společnosti“, jako právo nadtřídní. A tuto stránku jevové nadtřídnosti posilují další skutečnosti.

Třídně antagonistická společnost může existovat, jestliže panující třída získá dostatečnou oporu ve vrstvách a skupinách, jež objektivně mohou být jejími spojenci. Jde převážně o tzv. „střední vrstvy“. Jejich zájem a potřeby jsou postiženy určitými stránkami společného zájmu panující třídy. Ve vztahu k buržoazii jde zejména o maloburžoazii a „nové“ střední vrstvy, které nalézají v buržoazním právu zajištění rovněž vlastních potřeb, např. ochranu soukromého vlastnictví, svobodu podnikání, výsadní sociální zabezpečení atd.

Zpravidla nejde jen o jevovou zájmovou shodu. Zajištění široké sociální základny si nezřídká vynucuje ústupky buržoazie vůči jejím spojencům, popřípadě kompromisní řešení vzájemného sociálního napětí. Společný zájem buržoazie se ještě více vzdaluje svému „čistému“ vyjádření. Povýšená vůle

na zákon není jen vůlí buržoazie. Avšak oboje není v neprospěch buržoazie. Je třídně funkční. Napomáhá stabilizovat panství buržoazie, neboť v masách středních vrstev posiluje iluzi, že stávající právo je „jejich“ právem — je právem „spravedlivým“. Vychovává je k úctě a k respektu k danému právu. Positivně formuje jejich právní vědomí.

Konečně buržoazní společnost zákonitě předpokládá spoluexistenci buržoazie a dělnické třídy v společné, i když pro dělnickou třídu iluzorní pospolitosti — v buržoazním státu. Buržoazie musí respektovat základní potřeby existence a reprodukce proletariátu jako třídy. Promítnout je, třebaže jen třídně omezeně a třídně funkčně, do buržoazního práva. Tím se jeho složkou přece jen stává „cizí prvek“. Svým rozsahem není tento prvek konstantní. Vyznačuje se určitou amplitudou. Její nejvyšší a nejnižší hranice je určena zachováním kapitalistického řádu jako celku a obnovou proletariátu jako ekonomicky závislé třídy. V daném rozmezí se uplatňuje jednak třídní vůle buržoazie, jednak tlak organizovaného dělnického hnutí, nutící buržoazii (proti její vůli) k jistým ústupkům či kompromisům. Tyto ústupky a kompromisy nenarušují třídně buržoazní charakter práva. Co do třídně společenských důsledků jsou „druhořadé“. Přinášejí jistá zlepšení do postavení dělnické třídy v rámci kapitalismu (srov. např. význam zrovnoprávnění ve sféře veřejnoprávní, pracovní zákonodárství, nemocenské a starobní pojištění, právo na stávku atd.). Z druhé strany jsou dalším zdrojem iluzí a představ o „nadtřídnosti“ buržoazního práva.

Buržoazní právo je formou zprostředkování kapitalistických společenských, zejména výrobních vztahů, které jsou jeho obsahem. Ve své podstatě je třídně volním vyjádřením základních společných zájmů buržoazie a materiálních potřeb kapitalismu a jejich převedením do státem sankcionovaného obecně závazného normativního systému převážně v podobě zákona. Třídní vůle buržoazie se utváří a formuluje v konkurenčním a třídním boji. Je výslednicí tohoto boje. Proto se nekryje a nemůže krýt s „čistým“ společným zájmem buržoazie jako třídy. Avšak teprve konkurenčním a třídním bojem zprostředkovaná třídnost buržoazního práva zabezpečuje, že buržoazní právo je s to plnit svou úlohu v kapitalistické společnosti: stabilizovat kapitalismus, zajistit příhodné sociálně politické prostředí k jeho reprodukci a tím fixovat panství buržoazie a její politickou moc.

3. Ekonomické, třídně sociální a politické faktory podmiňující a ovlivňující buržoazní právo jsou dynamické a velmi kvantitativně proměnlivé. Kdyby každá takováto změna měla mít za následek rovněž změnu právní úpravy, vyznačovalo by se buržoazní právo permanentní proměnlivostí. Aby se uvedenému důsledku předešlo, stává se nezbytnou jistá relativní autonomie buržoazní právní normy na konkrétním třídním obsahu; právní forma se vyznačuje určitým relativně samostatným pohybem.

Buržoazní právní forma není bezprostředně, mechanicky spjata s konkrétními výrobními a společenskými vztahy. Váže se pouze na konstantní, relativně trvalé stránky těchto vztahů. Teprve jejich změna, popřípadě trvalá přeměna společenského vztahu vůbec si může (ale ne vždy musí) „vynutit“ nahrazení staré právní formy novou.

Kdybychom si uvedené měli blíže konkretizovat, vysvětlení by bylo toto: Normy buržoazního práva jsou abstraktním, třídně účelovým vyjádřením konkrétních ekonomických a jiných třídně závažných společenských vztahů. Mimo formu právních vztahů se zmíněné vztahy nemohou realizovat. Avšak společenské vztahy se v sociální praxi individualizují do konkrétních vzájemných styků mezi jedinci. Tato individualizace a konkretizace je neobyčejně pestrá, rozmanitá a proměnlivá. Právní regulace se nemůže zaměřit na pestrost a proměnlivost vzájemných styků mezi lidmi. Soustřeďuje se na právní podchycení a vyjádření toho, co je v dané pestrosti obecné a co lze zpravidla abstraktně formulovat. V důsledku toho lze pod právní normu zahrnout zpravidla všechny možné jsoucí a se vyskytující modifikace příslušného společenského vztahu, jakož i jeho kvantitativně (v ojedinělých případech i kvalitativně)¹⁵⁾ vývojové proměny.

Zaměření právní úpravy na obecné znaky společenského vztahu a na jejich zpravidla abstraktní vymezení dovoluje přizpůsobovat právní formu novému obsahu rovněž v procesu aplikace práva. Již sama subsumace konkrétní záležitosti pod příslušnou právní normu umožňuje a zároveň si vynucuje takové „přizpůsobení“, neboť subsumace není vlastně ničím jiným než prvním stadiem třídního uvážení, jímž se má získat (resp. objasnit) „nezbytná shoda“ mezi abstraktním a konkrétním, obecným a individuálním. Obdobně třídně účelovou roli má sama interpretace právní normy a uvážení v jejím rámci v průběhu celého procesu aplikace práva.

Buržoazní právní forma se svou obecností a abstraktností sama brání vlastní proměnlivosti. Pokud ji přesto nový obsah narušuje a prolamuje — a nemůže tomu být ani jinak — „vyrovnávají“ a „překonávají“ ono narušování buržoazní právní formy zpravidla průběžně orgány aplikující právo — soudy a exekutiva. Jedině tak (a v důsledku konstantnosti základních stránek kapitalistických výrobních a směnných vztahů) se dosahuje v buržoazním právu oné „dlouhodobé neměnnosti“ — právní stability (srov. např. časovou působnost některých ustanovení francouzského „Code civil“, rakouského všeobecného občanského zákoníku atd.). Z druhé strany nám vystupuje do popředí skutečná třídní funkčnost orgánů aplikujících právo; strhává se z nich rouška jejich domnělé „nezávislosti“ a „nadřazenosti“.

¹⁵⁾ K. Marx dochází při analýze přeměny nadhodnoty v kapitál k velmi důležitému závěru, že je možné, aby přeměna soukromého vlastnictví založeného na vlastní práci v kapitalistické vlastnictví výrobních prostředků proběhla v rámci jedné a téže právní formy. Píše: „Pokud při každém směnném aktu — jednotlivě vzatém — jsou zachovány zákony směny, může nastat úplný převrat ve způsobu přivlastňování, aniž je nějak dotčeno vlastnické právo, odpovídající výrobě zboží. Stále platí totéž právo jako na počátku, kdy výrobek patří výrobcí a kdy výrobce, směnující ekvivalent za ekvivalent, se může obohatit jen vlastní prací, tak i v kapitalistickém období, kdy se společenské bohatství ve stále rostoucí míře stává vlastnictvím těch, kteří jsou s to stále znovu si přivlastňovat neplacenou práci.“ (Kapitál I, str. 619 — podtrhl E. K.) Tím si lze také osvětlit proč římské právo, „nedostižně precisním vypracováním všech podstatných právních vztahů prostých vlastníků zboží (kupující a prodávající, věřitel a dlužník, smlouva, obligace atd.)“ se mohlo vzít za základ pro buržoazní právo, neboť jako takové „zahrnuje i většinu právních poměrů kapitalistického období“. (Citace K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy II, str. 412; Vybrané dopisy, str. 343.)

3. CHARAKTERISTICKÉ ZNAKY A PRINCIPY BURŽOAZNÍHO PRÁVA

Dialekticky rozporná jednota třídního obsahu a formy buržoazního práva nás přivádějí k dalšímu problému teorie buržoazního práva — k charakteristickým znakům a principům, jež činí z buržoazního práva první moderní právní systém.

Charakteristické znaky a principy buržoazního práva „pramení“ ze základních ekonomických vztahů kapitalismu: ze vztahu mezi kapitálem a prací, z ekonomického donucení a existenční závislosti bezprostředního výrobce (především proletáře) na vlastníku kapitálu, z nedotknutelnosti a dominance soukromého vlastnictví výrobních prostředků (a tudíž i přivlastňování výsledků cizí práce), z konkurence jako impulsu a zákonitosti vývoje kapitalistického řádu (neboť kapitalismus je soustavou hromadné výroby a směny zboží, zprostředkované trhem). Z nich se odvozují: právní svoboda, důsledná individualizace práva, rovnoprávnost, jednotnost (univerzálnost) práva v rámci celé společnosti, abstraktnost právní formy a zdůraznění formálních (jevových) stránek společenských vztahů v právní regulaci. Tyto znaky a principy formují buržoazní právo v historicky první právní systém v pojetí vědeckého systému.

1. Kapitalismus vyrůstá z prosté výroby zboží. Přeměňuje ji v obecný a podstatný znak celého ekonomického řádu. Zbožní vztah jednak přísně odděluje od sebe jednotlivé soukromé vlastníky a zároveň je „sjednocuje“ prostřednictvím směny, trhu. Přeměňuje vše ve zboží, které lze a je v zásadě nutné směniti, jestliže kapitalista má zůstat kapitalistou, malovýrobce malovýrobce (nebo se stát kapitalistou) a jestliže proletář má uhájiti vlastní existenci.

Zavést univerzálnost zbožní výroby předpokládá osvobodit výrobu a směnu od vnější (feudální) reglementace, prosadit svobodu a individualizaci soukromého vlastnictví výrobních prostředků a svobodu soukromé iniciativy kapitalisty. Zároveň si vynucuje zrušiti mimoekonomické formy donucení a nahradit je donucením ekonomickým, tzn. osvobodit bezprostředního výrobce od osobní závislosti na feudálovi (od poddanství a nevolnictví), ale též od vlastnictví výrobních prostředků. Kapitalismus přeměňuje každého jednotlivce v „samostatnou“ buňku občanské společnosti s diferencovanou sociální funkcí. Ve všech vztazích, v nichž se jednotlivci nalézají, vystupuje princip svobody do popředí. Každý je osobně svobodný. Má svobodu volby, svobodu rozhodování, svobodu navazování styků s druhými. Může svobodně rozvíjet činnost a nakládat hodnotami, jež vlastní. Zdá se, jako by byl kapitalismus založen na „lidské svobodě“. Svoboda se také stává nezbytnou a všeprostupující zásadou buržoazního práva (aspoň za liberalismu).¹⁶⁾

¹⁶⁾ Vztah buržoazního požadavku svobody a práva vylíčil K. Marx ve Svaté rodině takto: „Základem moderního ‚veřejného stavu‘, vyvinutého moderního státu není společnost, kde vládou výsady, jak míní Kritika, nýbrž společnost, kde jsou výsady zru-

Jde ale pouze o právní svobodu, která je ve skutečnosti fikcí. Předně je třídní svobodou; svobodou jen pro ty, co žijí a působí jako příslušníci panující třídy. Pro dělníka je fakticky novým poutem zotročení. Osvobozený od výrobních prostředků je dělník ekonomicky (a tím i sociálně, popřípadě politicky) závislý na kapitalistovi. Zdánlivě „dobrovolně“ („svobodně“) se podrobuje kapitalistově vůli, nemaje fakticky na vybranou. Svoboda se stává právní rouškou pro skutečnou despotickou nadvládu kapitalisty nad dělníky v rámci podniku (a do určité míry mimo něj). Je právním zprostředkováním sociálně ekonomického panství buržoazie nad proletariátem.

Ani pro soukromé vlastníky není právní svoboda skutečnou svobodou. Malovýrobce bývá zpravidla ekonomicky a technicky závislý na kapitalistickém dodavateli nebo odběrateli. V každém případě na trhu ovládaném kapitalisty. Přesto v právní sféře se jeví jeho postavení, rozhodování a činnost jako svobodné.

Rovněž kapitalisté jsou vydáni na pospas živelnému působení ekonomických zákonitostí kapitalismu a jejich nechtěným, pro jednotlivce a skupiny až katastrofickým důsledkům. Ekonomické zákony a ekonomické vztahy určují konec konců slepě jejich postupy, rozhodování a činnost, ale i osud. Ve sféře právního zprostředkování se toto vše jeví jako svobodná činnost svobodného kapitalisty, jako rozhodování na základě nezávislé, indeterminované vůle. V poměru k jedincům třídního antipoda je ale právní svoboda kapitalistovi v zásadě reálnou (aspoň po dobu liberalismu).

Ukazuje se, že právní svoboda je pouze právním vyjádřením sociálně ekonomické živelnosti. Je právním synonymem kapitalistické anarchie.

Zásada právní svobody postupuje instituty osobní svobody, svobody politické (v podmínkách buržoazní demokracie) a svobody hospodářské. Základem hospodářské svobody je pojetí soukromého vlastnictví jako absolutního subjektivního práva, smluvní svoboda zprostředkovaná závazkovým právem a dispoziční zásada.

Závazkové právo zahrnovalo v podstatě všechny právně regulované společenské vztahy, v nichž subjekty vystupovaly jako smluvní strany (tedy např. vztahy pracovní, manželské a rodinné, průmyslové, obchodní, úvěrové

šeny a odstraněny, vyvinuta občanská společnost, v níž byla dána volnost těm životním elementům, které byly za panství výsad ještě politicky spoutány. Žádná „privilegovaná uzavřenost“ zde nestojí ani proti jiné uzavřenosti, ani proti veřejnému stavu. Jako svobodný průmysl a svobodný obchod ruší privilegovanou uzavřenost a tím vzájemný boj privilegovaných uzavřeností a na její místo dosazují člověka, zbaveného pout výsady... a nespojeného s jiným člověkem již ani zdáním všeobecného svazku a plodí všeobecný boj člověka proti člověku, individua proti individuu, tak je celá občanská společnost touto válkou všech individuí proti všem individuí, oddělených od sebe již jen svou individualitou, a všeobecným nespoutaným pohybem elementárních životních sil, osvobozených z pout privilegií. Protiklad demokratického zastupitelského státu a občanské společnosti je dovršením klasického protikladu veřejné obce a otroctví. V moderním světě je každý zároveň otrokem i členem obce. Právě otroctví občanské společnosti je zdánlivě největší svoboda, protože je to zdánlivě dovršená nezávislost individua, které pokládá za vlastní svobodu bezuzdný, již ani všeobecnými svazky, ani člověkem nespoutaný pohyb svých odcizených životních elementů, jako např. vlastnictví, průmyslu, náboženství atd., zatím co tato svoboda je naopak jeho dovršeným zotročením a nelidskostí. Na místo výsady zde nastoupilo právo.“ Spisy 2, str. 135–136.)

a směnečné, atd.). Právní forma úpravy těchto vztahů byla dispozitivní. Vycházelo se z předpokladu vzájemné dohody, že samy subjekty právního vztahu si vzájemně vymezí oprávnění a povinnosti. Třebaže v buržoazním právu nelze hovořit o „absolutních“ dispozitivních normách, omezení dispozice subjektů bylo minimální.¹⁷⁾ Tím se vytvářel skutečně rozsáhlý prostor pro možnost vnutit vůli hospodářsky a společensky silnějšího slabšímu, tj. využít jeho hospodářské a společenské závislosti. Dispozitivními normami se tak prakticky prosazovala třídní vůle (třebaže individualizovaně skrze vůli jednotlivého kapitalisty) buržoazie vůči dělnické třídě.

Hospodářská svoboda se nezprostředkovala pouze dispozitivními normami. Uplatňovala se rovněž kogentními právními normami způsobem tzv. „absolutních subjektivních práv“. Nejvýraznějším příkladem absolutního subjektivního práva je právo soukromého vlastnictví. Vlastník mohl v zásadě svobodně, podle svého uvážení disponovat svým majetkem. Ostatní jej nesměli ve výkonu disponování majetkem, v jeho užívání, popřípadě zneužívání, rušit (pokud sám neporušil právo druhého). Vlastník byl pánem nad svým soukromým majetkem a jeho prostřednictvím nepřímým pánem nad těmi, které vázal smluvně k svému majetku. „Absolutní právo“ soukromého vlastnictví a v zásadě „absolutní dispozice“ s majetkem v soukromém vlastnictví byly právní formou, jíž se zprostředkovala dominance buržoazie v sociálně ekonomické sféře a tím i nepřímou ve sféře veřejné — politické.

Hmotné právní instituty hospodářské svobody mají svého dvojníka rovněž v občanském procesu v podobě „dispoziční zásady“. Tato zásada se zejména uplatňovala ve sporném řízení. Sporné řízení se zahajovalo pouze z iniciativy žalobce. Soud byl vázán žalobou. Hodnotil pouze důkazy, předložené stranami sporu. Byl rovněž vázán jejich návrhy na rozhodnutí, popřípadě smírem uzavřeným před rozhodnutím. Soud tedy nemohl při řešení sporu v podstatě nic podniknout z vlastní iniciativy — princip *ex officio* byl v občanském řízení v zásadě vyloučen.

Právní svoboda zprostředkovává skutečně sociálně ekonomické panství buržoazie ve společnosti. Převahu (nadvládu) hospodářsky silnějšího nad slabším. Umožňuje, aby se sociálně ekonomické vztahy realizovaly jako vztahy třídní a společenské nerovnosti — s jejich konkrétním třídním obsahem. V podmínkách právní svobody trvá panství kapitálu zastrněné, neboť bohatství tu vykonává svou moc nepřímo, ale tím bezpečněji.¹⁸⁾

¹⁷⁾ Srov. rakouský všeobecný občanský zákoník z r. 1811; např. § 422, §§ 364 a n. doplněné § 11 a 12 třetí dílčí novely, § 384 aj.; kromě toho vyplynula některá omezení ze zvláštních právních předpisů, jako byly předpisy o vyvlastnění. Bylo možné též omezení soudním výrokem (srov. podle zák. č. 140/1846 r. z. možnost zřízení tzv. nezbytné cesty). Pokud jde o Code Civil viz §§ 544, 545 aj.

¹⁸⁾ Výklad o právní svobodě nelze chápat tak, jakoby její dopad na dělnickou třídu byl výlučně negativní. Chtěli jsme jen zdůraznit, jak skrze jevově nadtřídní právní formu se uskutečňuje faktická nadvláda buržoazie, pokud se touto svobodou zprostředkují kapitalistické ekonomické a sociální vztahy.

Pro dělnickou třídu je právní svoboda významnou již zrušením všech právních forem osobní závislosti. Rozhodující význam ale má politická svoboda (a svoboda organizovat se v odbory). Politická svoboda je pro dělnickou třídu jednou z rozhodujících podmínek pro přípravu a provedení socialistické revoluce.

2. Na právní svobodu navazuje princip individualizace práva. Buržoazní právo není více právem politicky uzavřených skupin, např. stavů, korporací, kast aj. Není ale ani právem, v němž by se svoboda člověka zakládala na spojení s druhým člověkem, na jejich skutečné pospolitosti. Naopak, za kapitalismu se svoboda zakládá „na odloučení člověka od člověka“. Vede „každého k tomu, aby v druhém člověku nalézal . . . hranici své svobody“. Buržoazní právo je proto právem „ohraničeného, na sebe omezeného individua“.¹⁹⁾

Ohraničení, omezení individua sama na sebe je podmíněno především individuální formou soukromého vlastnictví. Dále ekonomickými zákony vlastními zbožní výrobě, jež atomizují ekonomické vztahy do individuálních směnných aktů.²⁰⁾ Konečně individuálním bojem o společenskou a fyzickou existenci.

Základní zásadou občanské společnosti je tedy soukromost. Egoistický zájem soukromého vlastníka se zde povyšuje na obecný princip lidských styků, na pojítko mezi lidmi, třebaže faktické sociální důsledky jeho působnosti jsou desintegrační. Nastává „nutně všeobecná rozdrobenost, soustředění individua na sebe sama, izolace, proměna lidstva ve shluk navzájem se odpuzujících atomů . . .“²¹⁾

Aby mohla buržoazní společnost fungovat jako společnost, je nezbytné přeměnit zmíněný „shluk navzájem se odpuzujících atomů“ opět v „pospolitost“. V úrovni samé občanské společnosti toto nelze dosáhnout trvale, neboť každá „vzájemnost“ se zde drobí v individuální dočasný směnný akt (srov. pozn. 20). Avšak i tento zákonitě nutný ekonomický vztah se neuskutečňuje přímým spojením, nýbrž oklikou prostřednictvím práva. Právo je prostředkem dočasného sjednocení členů občanské společnosti a vnější formou tohoto sjednocení.

Trvalé „pospolitosti“ lze dosáhnout jen mimo občanskou společnost. Tam, kde jednotlivec přestává působit jen jako egoistické individuum. Kde se povznáší nad omezenost člena občanské společnosti, třebaže v „rozporu sám se sebou samým“ a toliko „abstraktně, omezeně, jen částečně“.²²⁾ Trvalá „pospolitost“ je za kapitalismu možná jen v podobě vnější formy sjednocení, v podobě politické společnosti, na níž se jednotlivec již nepodílí jako člen občanské společnosti, nýbrž jako abstraktně pojatý člověk — jako občan. „Zčásti jsou tato lidská práva politická práva, práva užívaná jen ve

¹⁹⁾ K. Marx, B. Engels, Spisy 1, str. 388.

²⁰⁾ „Ve zbožní výrobě stojí,“ píše K. Marx, „proti sobě jen prodávač a kupec, navzájem na sobě nezávislí. Všechny vztahy mezi nimi končí, jakmile vyprší smlouva, kterou uzavřeli. Opakuje-li se transakce, děje se tak na základě nové smlouvy . . .“

Posuzujeme-li tedy zbožní výrobu nebo nějaký jev, který k nim patří, podle jejich vlastních ekonomických zákonů, musíme každý směnný akt zkoumat zvlášť, mimo veškerou souvislost se směnnými akty, které předcházely a následovaly. A protože koupě a prodej se uzavírají jen mezi jednotlivými individui, je nepřipustné hledat v nich vztahy mezi celými společenskými třídami.“ (K. Marx, Kapitál I, str. 618.)

²¹⁾ B. Engels pokračuje: „Dále, dokud existuje základní odcizení, soukromé vlastnictví, dotud zájem nutně musí být soukromý zájem a panství tohoto zájmu se musí projevat jako panství vlastnictví.“ (Spisy 1, str. 582.)

²²⁾ K. Marx, B. Engels, Spisy 1, str. 377.

společenství s ostatními lidmi. Jejich obsahem je účast na pospolitosti, a to na politické pospolitosti, na státu. Spadají do kategorie ... státoobčanských práv.²³⁾ Buržoazní stát je politické společenství aktivních občanů. Způsobem jejich sjednocení, ale opět oklikou, prostřednictvím práva. Zároveň je sám zprostředkovatelem a garantem jejich svobody jako členů občanské společnosti. Avšak i tato „politická pospolitost“ se uskutečňuje na základě důsledné individualizace vztahu občan : stát — na základě individuálních politických práv a svobod.

Buržoazní právo je jednak právem izolovaných, jevově na sobě nezávislých, egoistických a sobě konkurenčně nepřátelských individuí. Jednak je rovněž právní formou vnějšího překonávání této izolace prostřednictvím „dočasného sjednocení“ nebo relativně „trvalého sjednocení“ v podobě individuálních právních vztahů nebo „politické pospolitosti“.²⁴⁾

Individualizace buržoazního práva se v podstatě projevuje trojím způsobem. Předně v koncepci individuálních práv, svobod a povinností (srov. pojetí ústavních práv, včetně práva soukromého vlastnictví a hospodářské svobody) a v individualizaci právního postavení člena občanské společnosti a občana jako souhrnu jeho subjektivních práv a povinností. To znamená, že buržoazní právo váže důsledně práva a povinnosti na jednotlivce. Že v zásadě nezná instituty kolektivních práv a kolektivní povinnosti (odpovědnosti — jak tomu bylo např. v předchozích typech práva).

Za druhé v individualizaci právní subjektivity. Aby se mohl jednatlivec sociálně funkčně realizovat jako člen občanské společnosti a občan, je nadán právní subjektivitou tzv. „obecné povahy“. Pokud buržoazní právo přiznává právní subjektivitu někomu dalšímu, např. podniku, zařízení apod., musí jít i v takovém případě o „jednotku — osobu“. Tomu odpovídá právní označení v podobě „právnícké osoby“ (na rozdíl od „osoby fyzické“). Za právníckou osobu jedná a je za ni právně odpovědný jednatlivec, k jehož jménu se právnícká osoba formálně pojí (popřípadě i způsobem nominálního vlastnického titulu). Buržoazní právo v období liberalismu neznalo právní subjektivitu korporací, nepřipouštělo ve sféře sociálně ekonomické jakoukoli organizovanost.

Za třetí v realizaci práva prostřednictvím individuálních právních vztahů. Z buržoazního práva mizí buržoazní společnost jako celek, jako dialekticky jednotný sociálně ekonomický systém, spočívající na třídních vztazích mezi kapitalisty a proletariátem. Je nahrazena souhrnem individuálních, konkrétních právních vztahů mezi jednotlivými subjekty práva, z nichž jakoby se vytrácela jejich třídní podstata, jejich souvislost se vztahy mezi třídami (pokud vůbec v konkrétním případě je jim třídní aspekt vlastní). Individualizace buržoazního práva tak přispívá k zvýraznění jeho jevové nadtrždnosti.

²³⁾ Tamtéž, str. 386.

²⁴⁾ Analýza příčin individualizace buržoazního práva je zároveň analýzou jedné z podmínek dělení buržoazního práva na soukromé a veřejné (viz další výklad). Ko-
nečně z jevových, formálně právních stránek této analýzy vychází buržoazní právní
filosofická představa (přesněji iluze) o „panství práva“ a „právním státu“.

Z druhé strany, táž individualizace práva má svou důležitou třídní funkci. Jejím prostřednictvím se ve skutečnosti zprostředkuje a fixuje reálná hierarchie občanské společnosti v souladu s buržoazní stupnicí společenských hodnot. Neboť čím více subjektivních práv, tím větší společenská moc (přesněji tím větší bohatství a z něho vyplývající společenská moc). A příslušné společenské moci jednotlivce odpovídá dříve nebo později i jeho místo v sociální hierarchii buržoazní společnosti. Individualizace práva se tak stává zprostředkovatelem nejen třídní diferenciace buržoazní společnosti, nýbrž též vnitřní hierarchizace jednotlivých tříd a vrstev této společnosti.

3. Prosazování sociální hierarchie skrze individualizaci práva nelze na-prosto chápat tak, jakoby se určité třídy, vrstvy nebo dokonce určití jednotlivci pyšnili jistými skupinovými nebo osobními právními výsadami — privilegi. Naopak, buržoazní právo (až na některé výjimky z období raného kapitalismu) přiznává jedinci bez ohledu na jeho sociální příslušnost stejné právní možnosti. Je právem jednotným, univerzálním pro celou společnost. „V moderním státě,“ píše B. Engels, „musí právo nejen odpovídat všeobecně ekonomické situaci, nejen být jejím výrazem, nýbrž také vnitřně souladným výrazem, aby samo sebe nebilo ve tvář vnitřními rozpory. Aby se toho dosáhlo, mizí stále víc a více věrnost zrcadlení ekonomických poměrů.“²⁵⁾

Vnitřní souladnost buržoazního práva předpokládá jak logickou, tak — a to především — „vnější“ sociální nerozpornost. Buržoazní právo nemůže být právem zjevně třídním. Nemůže vyjadřovat třídní obsah kapitalistických vztahů v třídně zjevné právní formě jako kdysi feudální právo. Pro buržoazní právní formu je buržoazní společnost „homogenní“, „vnitřně jednotnou“. A také jedine jako „jednotnou“ a „nerozpornou“ jí je také buržoazní právní forma s to „vnitřně souladně“ vyjádřit.

Aby mohla být buržoazní právní forma jevově „nadtrídní“, musí vycházet z fikce sociální nediferencovanosti společnosti, samu tuto fikci „vytvářet“ a garantovat. K objasnění problému nám může posloužit způsob sjednocení materiálních (kapitálu) a osobních (práce) podmínek výroby na základě ekonomického donucení. Ekonomickou formou sjednocení je směna. Avšak směňovat lze jen zboží. Směňujícími mohou být jen vlastníci zboží. Je proto nezbytné vytvořit fikci, kdy proletář, zbavený všech výrobních prostředků, by přesto byl „vlastníkem“ zboží, jež by mohl směňovat. Oním zbožím sui generis se stává pracovní síla a jeho prostřednictvím proletář „vlastníkem“.

Přistoupíme-li z tohoto hlediska k buržoazní společnosti, jeví se nám jako společnost skládající se výlučně z „vlastníků“ (skutečných a fiktivních) „zboží“ (skutečného či obrazného). Každý zdánlivě je a může být pouze „vlastníkem“ a pouze „směňujícím“ zboží.

Buržoazní právní forma popsanou fikci plně aprobuje. Odvozuje z ní další princip — rovnost před zákonem, rovnoprávnost. Směna je možná pouze mezi dvěma (nebo více) na sobě „nezávislými“ jedinci, kteří si jsou

²⁵⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané dopisy, str. 384.

z určitého hlediska „rovni“ — rovni jako dva „vlastníci“ různého zboží. „Právo může podle své povahy existovat,“ píše K. Marx, „jen používá-li stejného měřítka: avšak nerovné jedince (nebyli by to různí jedinci, kdyby si nebyli nerovni) lze měřit stejným měřítkem jen potud, pokud je postavíme pod stejný zorný úhel, pokud se na ně díváme jen po určité stránce.“²⁶⁾ V našem případě, pokud na ně hledíme jen jako na „vlastníky zboží“ a nevidíme-li na nich nic jiného a nedbáme-li ničeho jiného. Fikce společnosti „vlastníků zboží“ je oním „stejným měřítkem“ na fakticky (třídně, ekonomicky atd.) nerovné lidi. Toto „stejně měřítko“ dovoluje „vyrovnat“ nerovné, dovoluje chápat tyto nerovné jako „rovné před zákonem“. A rovnost před zákonem umožňuje buržoaznímu právu být jednotným právem pro celou společnost.²⁷⁾

V samém buržoazním pojetí rovnoprávnosti jsou hmatatelné prvky třídnosti a třídní nerovnosti. Nemáme v této souvislosti jen na mysli skutečnost, že kapitalistický systém sociálně ekonomické nerovnosti, založený na vykořisťování člověka člověkem, formalizuje rovnoprávnost, pokud ji nepřeměňuje pro vykořisťované a závislé přímo ve fikci. Za kapitalismu, jak průkazně prokázali již K. Marx a V. I. Lenin, nemůže být mezi vykořisťovatelem a vykořisťovaným nejen rovnosti, nýbrž ani rovnoprávnosti.²⁸⁾ Oprávněnost jejich závěrů potvrzuje dodnes každodenní praxe buržoazní společnosti. Jde nám o to, že i právní instituty založené na principu rovnoprávnosti měly a mají dosud třídní charakter, ač je právní forma jako třídní nevyjadřuje. Třídnost mívá formu „výběru“ nebo „alternativního řešení“. Tak např. v anglosaském právu platí zásada, že každý má právo být ponechán na svobodě před zahájením trestního soudního řízení, pokud poskytne, resp. poskytuje řádné záruky, že se k řízení dostaví. Pokud záruky nejsou, má být vzat do vazby. Zárukou se především rozumí složení peněžitě kauce. Evropské trestní zákonodárství zná v mnohých případech dva hlavní, alternativní tresty: peněžitý a odnětí svobody. Kdo splní první, nenastupuje druhý. Třídnost popsané rovnoprávnosti je více než patrná.

Jsou ale instituty právní rovnosti, které neznačí alternativu a přesto jsou třídně příhodné pro buržoazii a majetné vůbec. Jako příklad lze uvést obligatorní zastoupení obhájcem v trestním řízení ve stanovených případech. Pokud obviněný není schopen opatřit si sám obhájce (nemáje na úhradu), je mu stanoven obhájce „ex offio“. Tím bývá zpravidla určen postoj obhájce k obhajobě. Lze oprávněně konstatovat, že rovná právní úprava se stává fakticky výsadou bohatých.

Princip rovnoprávnosti je značným pokrokem oproti feudalismu. Je jed-

²⁶⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy II, str. 19.

²⁷⁾ Princip rovnoprávnosti se zprvu uplatňoval v buržoazním právu pouze tam, kde v právních vztazích vystupoval proletář jako „vlastník zboží“, tj. převážně jen v právu soukromém. Rovnoprávnost se na něj nevztahovala ve sféře, v níž podmínku vlastníka neplnil, tj. v oblasti politických práv, která zpočátku byla vázána na majetkový census. Kde nebylo třeba „stejného měřítka“ nebo takové měřítko neexistovalo, nebyla ani rovnoprávnost. Prosazení principu rovnoprávnosti v celém buržoazním právu je historickým procesem, ve kterém sehrál významnou roli třídní boj dělnické třídy.

²⁸⁾ Srov. V. I. Lenin, Stát a revoluce; Proletářská revoluce a renegát Kautský aj.

ním ze základních principů moderního práva. Přináší jisté, byť omezené výhody všem třídám a vrstvám buržoazní společnosti, včetně dělnické třídy. V podmínkách kapitalismu zůstává třídní právní zásadou, neboť vyrůstá z ekonomických a společenských podmínek kapitalismu, jež nemůže překročit. Naopak, úkolem rovnoprávnosti je tyto podmínky zprostředkovávat a tím zajišťovat skutečnou převahu a nadvládu buržoazie.²⁹⁾

4. Jestliže se principy právní svobody, individualizace, jednoty a rovnoprávnosti mají plně uplatnit v buržoazním právu při respektování třídní podstaty a kapitalistického obsahu tohoto práva, musí buržoazní právní forma překlenout sociálně ekonomickou nerovnost a třídní rozpornost buržoazní společnosti. Daří se jí to tím, že je abstraktním vyjádřením konkrétních společenských vztahů. Že při normativní úpravě společenských vztahů klade důraz na jevově shodné, jednotící stránky, tj. na formální znaky a vlastnosti společenského vztahu.^{29a)}

Ukázali jsme si již, že pod pojmem soukromého vlastnictví lze subsumovat jak kapitalistické, tak malovýrobní vlastnictví výrobních prostředků. Ve skutečnosti právní forma soukromého vlastnictví v sobě zahrnuje všechny druhy vlastnictví, jež se v kapitalistické společnosti vyskytují. Tedy i osobní vlastnictví dělníkovo nebo dokonce družstevní dělnické vlastnictví, na něž K. Marx nazíral jako „... na přechodné formy mezi kapitalistickým způsobem výroby a způsobem sdruženým“, ve kterých „... je protiklad překonán ... pozitivně“.³⁰⁾ Je to možné, protože právní forma soukromého vlastnictví odmýšlí od třídní povahy a sociálně ekonomické funkce jednotlivých druhů vlastnictví. Že se v právním vymezení vlastnictví zdůrazňuje to, co je vlastnickým vztahům společné: právo nebýt rušen ve výkonu vlastnictví ostatními, právo disponovat majetkem ve vlastnictví, právo tento majetek užívat a zužívat. Takto abstraktně formulovaná oprávnění vyplývající z vlastnictví za kapitalismu, jejich plné obsahové a sociálně funkční uplatnění je vlastností pouze kapitalistického soukromého vlastnictví.

Právní podchycení a úprava formálních stránek společenských vztahů a jejich abstraktní vyjádření (při pomnutí konkrétního obsahu) je podstatným znakem buržoazní právní formy, jímž se skrytě, ale o to bezpečněji prosazují třídní obsah a třídní funkčnost buržoazního práva.

²⁹⁾ Tři analyzované principy buržoazního práva charakterizoval K. Marx v Kapitálu takto: „Sféra oběhu čili směny zboží, v jejichž hranicích se uskutečňuje koupě a prodej pracovní síly, je pravým rájem přirozených práv člověka. Zde vládne jediné svoboda, rovnost, vlastnictví a Bentham. Svoboda! Neboť kupec a prodáváč zboží, např. pracovní síly, se řídí jen svou svobodnou vůlí. Uzavírají smlouvu jako svobodné, právnicky rovnoprávné osoby. Smlouva je konečný výsledek, v němž jejich vůle nacházejí společný právní výraz. Rovnost! Neboť vstupují ve vzájemný vztah jen jako majitelé zboží a směňují ekvivalent za ekvivalent. Vlastnictví! Neboť každý nakládá jen s tím, co mu patří.“ (Kapitál I, str. 195.)

^{29a)} Je zde ovšem možná ještě druhá cesta: cesta **důsledné konkretizace** právní formy. Neboť, jak jsme si již ukázali, v jednotlivém, důsledně individualizovaném styku mezi dvěma subjekty jakoby se třídnost „vytrácela“. „Je nepřipustné,“ říká K. Marx, „hledat v nich vztahy mezi celými třídami“ (Kapitál I, str. 618). Touto cestou se vyvíjelo anglosaské právo. Jí odpovídající právní formou se stal precedens.

³⁰⁾ K. Marx, Kapitál III/1, str. 462.

Soustředění buržoazní právní formy na formální stránky a znaky společenských vztahů a její abstraktnost dovoluje buržoaznímu právu „překlenout“ v právní rovině rozpor mezi soukromým zájmem kapitalisty a „veřejným“ (společným) zájmem buržoazie jako třídy. Zároveň mezi nimi diferencuje.

Původně řešila tento rozpor přirozenoprávní teorie koncepcí přirozených a občanských práv. Poslední měly „smluvní formou“ zprostředkovat „politickou pospolitost“ — stát.

Přirozená práva byla v ideologické koncepci a později v jejich pozitivně právním převedení „práva člena občanské společnosti, tj. práva egoistického člověka, člověka odděleného od lidské podstaty a od pospolitosti“. ³¹⁾ Návrh jakobínské ústavy z r. 1793 označil za přirozená a nezadatelná práva člověka rovnost, svobodu, bezpečnost a vlastnictví (srov. čl. 2 návrhu). O prvních dvou jsme již pojednávali. Soukromé vlastnictví je základem a ústředním bodem buržoazního práva. Jaké je postavení a funkce „práva bezpečnosti“?

Jak jsme si již ukázali při rozboru principu individualizace buržoazního práva, bylo nezbytné spojit občanskou společnost, „rozloženou“ „přirozenými právy“ na její jednotlivé elementy (svobodná individua, soukromé vlastnictví atd.), opět v pospolitost. Tato pospolitost mohla být pouze pospolitostí politickou — státem. Nemohli ji tvořit lidé jako druhové bytosti (člověk jako člen lidského společenství). Mohl ji tvořit člověk jen jako politická bytost. Prostřednictvím politické svobody a ostatních „státoobčanských“ práv (tj. prostřednictvím právní formy) se mění člověk v politickou druhovou bytost (v „pospolnou bytost“ — K. Marx) — v občana. ³²⁾ Jen jako rovnoprávný (přesněji plnoprávný) občan se může účastnit politické pospolitosti, podílet se na jejím formování. A pokud není plnoprávným občanem, potud je z účasti na politické pospolitosti vyloučen. Je jen pouhým členem občanské společnosti v podstatě bezprávným k politické společnosti. (Jsme u původního, třídního smyslu dělení členů buržoazní společnosti na aktivní a pasivní „občany“.)

Politickými právy a svobodami se nastoluje právní dualismus člověka. Člověk je členem občanské společnosti — „soukromou osobou“ (K. Marx) — s příslušnými, právně možnými soukromými právy a povinnostmi. Dále může být „pospolnou bytostí“ — občanem s příslušnými — veřejnými právy, svobodami a povinnostmi. Ač jde o jednoho a téhož jedince v rámci jednoho a téhož právního systému, jde zároveň o jeho dvojí právní postavení, o dvě diferencované právní oblasti, vyznačující se specifickými znaky a principy. To znamená, že dualismus právního postavení jedince je jedním ze znaků, charakterizujícím dělení buržoazního systému práva na právo soukromé (právo člena občanské) a právo veřejné (právo politické, druhové bytosti).

³¹⁾ K. Marx, B. Engels, Spisy 1, str. 387.

³²⁾ Tamtéž, str. 377–379, 381–382, 384–386.

Politická práva a svobody, příznačná pro právní postavení občana, mají při diferenciaci buržoazního systému práva specifickou roli. Shodou základních principů právní formy (svoboda, individualizace, rovnoprávnost, abstraktnost a formálnost) zdůrazňují jednotu buržoazního právního systému. Toutéž shodou také zprostředkují členy občanské společnosti — soukromé osoby — do sféry politické pospolitosti. Tím mění jejich právní postavení, převádějíce je do odlišné právní sféry. Z toho hlediska lze politická práva a svobody hodnotit jako „integrující pojítka“ mezi soukromým a veřejným právem.

Nakolik nejsou politická práva a svobody v buržoazním právním systému přítomná (ani v nedemokratických buržoazních státech nebývají ve vztahu k buržoazii absolutně negována), natolik se mezi veřejným a soukromým právem vytváří jisté vakuum. Ukazuje se, že dualismus právního postavení jedince je charakteristický pro dělení práva na soukromé a veřejné. Není ale skutečností, která toto dělení podmiňuje.

Objektivní podmíněnost dělení buržoazního práva na veřejné a soukromé spočívá v reálném rozporu mezi soukromým zájmem kapitalisty a společným zájmem buržoazie jako třídy. Třebaže buržoazní právo jevově ani tento rozpor nepředpokládá, je diferenciaci buržoazního právního systému na právo veřejné a soukromé jeho faktickým uznáním. Společný zájem buržoazie reprezentovaný buržoazním státem a zpředmětněný v tomto státu a v buržoazním právu se neshoduje, jak jsme si již ukázali, s individuálními a skupinovými zájmy kapitalistů. Naopak, obě skupiny jsou si rozporné, což si vynucuje oddělení a osamostatnění společného třídního zájmu v protikladu k zájmům individuálním a skupinovým. A právě tato kontraposice je jedním z kritérií pro dělení buržoazního právního systému na právo veřejné a soukromé.

Druhé kritérium se odvozuje z role buržoazního státu za kapitalismu volné soutěže (liberalismu). Je jím dualismus občanské a politické společnosti; samopohyb občanské společnosti a z něho vyplývající omezení úlohy státu na zabezpečení kapitalistického řádu represivní činností. (Třídní represí v poměru k proletariátu a represí k zajištění intertřídní disciplíny v poměru ke kapitalistům.)

Soukromé právo bylo doménou „soukromé osoby“ — soukromého zájmu vlastníka kapitálu. Právy a svobodami stanovilo sféru svobodného chování jednotlivce, v níž se mohl chovat podle vlastního uvážení. (Mohl svobodně nakládat svým majetkem, svobodně se rozhodovat a rozvíjet soukromou iniciativu, uzavírat smlouvy atd..) Stát do sféry soukromého chování soukromých osob nezasahoval potud, pokud o zásah nebyl požádán nebo pokud soukromá osoba nepřekročila stanovenou mez svobody.

Mez svobody byla vymezena dvojím způsobem. Předně pozitivně právně a to tak, že hranicí svobody jedné soukromé osoby je svoboda druhé soukromé osoby. To znamená, že každý může dělat vše, co neškodí druhému (srov. ústavní ustanovení z období Velké francouzské revoluce). V takto ohraničeném „soukromém světě“ (který původně zahrnoval sféru občanského práva, práva pracovního, manželského a rodinného atd.) nemá nikdo

právo „rušit“ soukromé osoby. V něm, avšak také pouze v tomto smyslu, jsou soukromé osoby rovnoprávné. Vše závisí na jejich „vůli“ a na jejich „dispozici“. Státní orgán, pokud je požádán o vyřešení sporu mezi dvěma soukromými osobami, je vázán obsahem jimi předložených žalob a jimi poskytnutými důkazy. Může rozhodnout pouze v rozsahu jimi předložených návrhů na rozhodnutí. Jeho činnost i rozhodování je vázána dispozičním právem soukromých osob.

Za druhé (což lze odvodit teoreticky, neboť právně pozitivní ustanovení v tomto smyslu nenajdeme) společným zájmem buržoazie jako třídy ve vztahu k občanské společnosti, tj. ve sféře realizace státní [„vrchnostenské“] moci. Jím překračujeme sféru soukromého práva a ocitáme se v oblasti práva veřejného, které se vyznačuje odlišnými specifickými znaky a principy. Především jde o právní nezávislost státu a jeho orgánů na členech občanské společnosti a na občanech. Jinak by nebylo možné prosadit společný zájem buržoazie jako společný, což ovšem vůbec nenarušuje jeho skutečnou třídní realizaci.

Ve veřejném právu [ve vztahu stát : občan; nikoli občan : stát] se neuskutečňuje zásada rovnoprávnosti. Ve veřejnoprávních vztazích jsou si strany nerovné. Stát a státní orgány jsou v postavení nadřazenosti, zatímco občané jsou vůči nim v postavení podřazenosti (poslušnosti). V případě porušení veřejného práva (resp. veřejné povinnosti) nastupuje princip oficiality. Státní orgán (soud, správní orgán atd.) je povinen z úřední moci (z vlastní iniciativy) nalézat či aplikovat právo, získávat důkazy o rušiteli práva a po případech rušitele postihnout. Konečně principem veřejného práva je dispo-
sice státním donucením.

Výčet hlavních principů veřejného práva nám názorně ukazuje jeho odlišnost od práva soukromého. Je dána tím, že veřejné právo zajišťuje a prosazuje společné zájmy a potřeby buržoazie — „veřejný zájem“ a „veřejný pořádek“. Z tohoto hlediska musí buržoazní stát vystupovat vůči občanské společnosti jako „vrchnost“. Tím ale naprosto nenarušuje dominující postavení kapitalisty ve sféře práva soukromého. Naopak, důsledná realizace principů a cílů veřejného práva vytváří příhodné předpoklady pro despoticke postavení kapitalisty vůči dělníkům v právu soukromém a pro vzájemnou rovnoprávnost kapitalistů v konkurenčním boji. Jednota buržoazního práva a jednotnost jeho třídní funkce je tak opět zdůrazněna.

Jestliže bychom měli shrnout výklad o systému buržoazního práva, mohli bychom konstatovat. Jednota buržoazního právního systému je podmíněna sociálně ekonomicky, jednotnými principy buržoazní právní formy a jednotnou třídní funkčností buržoazního práva. Jeho diferencovanost je dána specifikou vztahů mezi soukromým a veřejným zájmem (zájmem jednotlivého kapitalisty a buržoazie jako třídy), mezi občanskou a politickou společností za kapitalismu volné soutěže. Nakolik další vývoj kapitalistické společnosti tuto specifičnost naruší či obmění, natolik se bude problematizovat diferenciací buržoazního práva na popsané specifické „složky“. Avšak podmínky i principy, jež podmiňují souladnost a jednotu buržoazního práv-

ního řádu jsou konstantní. Proto tvoří buržoazní právo v zásadě po celou dobu své existence právní systém.³³⁾

5. K BURŽOAZNÍ ZÁKONNOSTI

1. Osvětlením zásad a role veřejného práva jsme postoupili k vlastnímu obsahu požadavku bezpečnosti — jistoty. Jde o požadavek jistoty kapitálu a pouze jeho prostřednictvím bezpečnosti kapitalisty pokud je kapitalistou. Kapitalismus není schopen zajistit sociální jistotu kapitalisty, tím méně sociální jistotu příslušníků jiných tříd a skupin, především proletářů. Je s to zabezpečit pouze politickou bezpečnost a jejím prostřednictvím právní jistotu kapitalisty. A politická bezpečnost kapitálu a z ní odvozená právní jistota kapitalisty je vlastním třídním obsahem a smyslem buržoazní zákonnosti.

Ve své právní formě plní buržoazní zákonnost svou třídní roli tím, že zaručuje každému členu občanské společnosti a (aktivnímu) občanu svobodu a její nedotknutelnost, nenarušitelnost jeho subjektivních práv a především nedotknutelnost („posvátnost“) soukromého vlastnictví. Narušení může pocházet ze tří stran: od třídního nepřítele (proletariátu), od státu (přesněji jeho jednotlivých orgánů, složek, pracovníků) a od druhého kapitalisty, který by porušil zásadu, že hranicí svobody jednoho je svoboda druhého.

Způsob jak čelit prvním nebezpečím jsme postihli vymezením role veřejného práva a třídního obsahu buržoazní zákonnosti. V období liberalismu se ve vztahu kapitál : práce uplatňovala důsledně smluvní svoboda a zákaz sdružování a spolčování proletariátu ve sféře výrobní (odborní) a politické (strana aj.). Proto jakékoli pokusy o narušení smluvní svobody (fakticky pokusy o omezení despotizmu kapitalisty nad dělníky) bylo protizákonné. Každá kolektivní akce proletariátu (stávka, demonstrace) byla postavena mimo zákon. Buržoazní státní aparát byl povinen je potlačit všemi dostupnými prostředky; nebyl „právně“ omezován v třídně potlačovatelských akcích.

Teprve později, až dělnická třída dosáhla rozšíření politických práv a svobod rovněž na sebe, až prosadila legalizaci odborů, práva na stávku a dalších sociálně ekonomických práv, začala být buržoazie svazovaná svou

³³⁾ O prvním historickém dělení práva na veřejné a soukromé lze zřejmě hovořit ve vztahu k římskému právu. Je také dělí Ulpian na právo veřejné a soukromé. Dnešní stav teoreticko-historického bádání není natolik průkazný, abychom mohli vyslovit třeba jen hypotetický soud, nakolik existuje shoda mezi dělením římského práva a buržoazního práva na právo soukromé a veřejné.

K problematice veřejného práva bych chtěl učinit ještě jednu poznámku. Buržoazní právní teorie zahrnovala do veřejného práva zejména právo ústavní, správní, finanční a trestní. Avšak pro uvedenou odvětví neplatily stejné principy za kapitalismu. Výše popsané principy veřejného práva se vztahovaly především na poměr stát : občan, tj. na sféru realizace státní moci. V zásadě se netýkaly vztahu občan : stát, tj. politických práv a svobod (viz podanou analýzu) a vlastní výstavby státního mechanismu, resp. některých jeho složek. Veřejné právo nevystupovalo jako „jednotné“, nýbrž spíše jako „tripartitní“.

zákonností.³⁴⁾ Její vlastní zákonnost se stávala buržoazii nepřijemnou a proto se jí postupně, zejména v otevřených třídních střetnutích, zříkávala a uchýlovala se k protizákonným akcím a opatřením. A naopak legalizované dělnické hnutí vystoupilo jako síla, jemuž zákonnost přirozeně svědčí a napomáhá mu v jeho třídním boji.

Druhý požadavek buržoazní zákonnosti: zajištění buržoazie vůči státnímu aparátu, se může jevit paradoxní. Jde ale skutečně jen o zdání. V uvedeném požadavku se skrývá negativní zkušenost kapitalistů z činnosti aparátu absolutní monarchie. A jeho smyslem také je vytvořit institucionální záruky, jež by buržoazii zabezpečovaly před případným zneužitím moci (v rámci buržoazního řádu), které při relativní autonomii byrokracie a militarismu nelze vyloučit. Oboje zamýšlela buržoazie eliminovat podřízením státního aparátu právu (zákonu) a soustavou dělby moci, zejména systémem „vzájemných brzd“.

V třetím požadavku jde o stanovení právních mezí svobodné konkurenci a o právní úpravu podmínek konkurenčního boje, aby kapitalisté bezuzdnou konkurencí sami nenavodili situaci, jež by mohla ohrozit panství buržoazie.

Požadavky buržoazní zákonnosti se promítly do těchto principů buržoazní zákonnosti: „svrchovanosti“ zákona („panství práva“), „dělby moci“ (klasické či modifikované parlamentarismem) a do principu, že státní orgán (aparát) může dělat pouze to, co je mu zákonem (právem) přikázáno nebo dovoleno a způsobem, jakým je mu to přikázáno a dovoleno. (Tak zvaná pozitivní právní regulace, jež vylučuje, aby státní orgán činil něco více než jen to, co je mu přikázáno a dovoleno.) Člen občanské společnosti pak může činit vše, co mu není zákonem (právem) výslovně zakázáno (tzv. negativní právní regulace).

2. Na základě uvedených zásad buržoazní zákonnosti se v buržoazní právní teorii zformovaly dvě hlavní koncepce buržoazní zákonnosti: koncepce „právního státu“ a koncepce „panství práva“. První se pojí s kontinentální právní kulturou. Druhá je vlastní anglosaské právní kultuře.

a) Revoluční kontinentálně buržoazní politická a právní ideologie vytýčila jako základní pro formování a působení „veřejné moci“ princip konstitucionalizmu a od něho odvozený požadavek „svrchovanosti zákona“. I když původně směřoval princip konstitucionalizmu vůči absolutizmu, bylo jeho smyslem stanovit psanou ústavou (aktem nejvyšší právní síly) způsob for-

³⁴⁾ Na skutečnost, že po rozšíření politických práv a svobod na dělnickou třídu se stává buržoazní zákonnost nepohodlná pro třídu kapitalistů, že ji svazuje v třídních akcích, poukázal již B. Engels v r. 1895 ve své předmluvě k Marxovým Třídním bojům ve Francii. Napsal: „Nám ‚revolucionářům‘ a ‚převratníkům‘ jdou daleko lépe k duhu zákonné prostředky než nezákonné nebo převrat. Strany pořádku, jak si říkají, hynou zákonným stavem, jež samy vytvořily. Volají zoufale s Odilonem Barrotem: La légalité nous tue! — legalita nás zabíjí! — zatím co my při této legalitě dostáváme pružné svaly a červené tváře a vypadáme, jako bychom měli žít věčně. A jestliže my nejsme tak bláhoví, abychom se pro jejich potěšení dali zahnat do pouličních bojů, nezbude jim nakonec nic jiného, než aby sami prolomili tuto legalitu, která je pro ně tak osudná.“ (Vybrané spisy I, str. 133–134.)

mování nejvyšších státních orgánů, jejich pravomoci a působnosti, vytýčit zásady výstavby organizace a fungování státní moci vůbec a vymezit „přirozená a nezadatelná“ práva „člověka“ (člena občanské společnosti) a práva a svobody občana. Z ústavy, v buržoazní ideologii koncipované jako „projevu svobodné vůle svrchovaného lidu“ (přesněji aktivních občanů), se měl stát odvozovat a jí být podřízen.

Princip ústavnosti také určuje, že „svrchovanou vůli lidu“ ztělesňuje v sobě nejvyšší zastupitelský orgán, který jediný je oprávněn provádět ústavu zákony. Zákon je vůči ostatním státním orgánům svrchovaný. Jako svrchovaný upravuje fungování a činnost státních orgánů; státní orgány jsou zákonem vázány. Není státního orgánu bez ústavy (zákona), není činnosti státních orgánů bez zákona. [Jsme u právní stránky „delegovaného státu“.]

„Odvozenost“ státu z ústavy a vázanost státních orgánů zákonem vystupují jako základní postuláty buržoazní právní ideologie XIX. a XX. století (zvláště německé) – „právního státu“. Nosnou myšlenku této doktriny bychom mohli formulovat takto: Stát je odvozen z práva a je vázán právem; jeho základem a určením je právo.

I kdybychom se omezili na chápání „právního státu“ jako koncepce zákonnosti, je očividně třídně nadnesená. Zvláště ve vztahu k Německu, o němž ještě v r. 1891 B. Engels napsal: „Avšak v Německu, kde je vláda téměř všemocná a říšský sněm a ostatní zastupitelské sbory bez skutečné moci, v Německu něco takového hlásat a nadto ještě bez jakékoli potřeby, to znamená snímat absolutismu fíkový list a zakrývat jím svou vlastní nahotu.“³⁵⁾

Buržoazní zákonnost není atributem buržoazního státu. Je přítomna jen v podmínkách buržoazního demokratismu. Jako metoda realizace státní moci se vztahuje především na buržoazii, zatímco ve vztahu k dělnické třídě není v zásadě přítomna (za kapitalismu volné soutěže) nebo je státním aparátem běžně porušována (podle potřeb třídního boje).

Buržoazní stát se také neodvozuje z ústavy ani ze zákonů. Stát ústavu a zákony jako složku platného práva stanoví. Má možnost je rušit a měnit. V poměru stát : zákonnost je buržoazní stát „primární“, tzn. může realizovat státní moc bez respektování zákonnosti.

V nejlepším případě bychom mohli chápat právní stát jako vázanost státních orgánů zákonem. Avšak i v takto koncipovaném pojetí jde o koncepci jednoznačně třídní. Jejím cílem je vymezit ústavou a zákony prostor právní svobody, do níž nesmějí státní orgány zasahovat z úřední moci a zajistit právní jistotu. Tedy požadavky liberalismu ve vztahu k buržoazii, a nikoli k proletariátu, jež by nebylo možné provést bez „právního vymezení“ pravomoci a působnosti státních orgánů.

b) „Panství práva“ jako koncepce buržoazní zákonnosti je příznačná pro anglosaský typ právní kultury. „Vyrůstá“ ze specifických znaků této kultury.

³⁵⁾ K. Marx, B. Engels, Kritiky programů, str. 104.

Pokud anglosaské právo je právem normativních aktů, není třeba k němu něco vážnějšího podotknout. Specifika začíná v rámci „common law“ a ve vztahu „common law“ a „statute law“. „Common law“ je právo místně partikulární. Ve složce precedentů je navíc právem kasuistickým. Za sjednocující a universalisující lze podmíněně považovat některé „acts“, precedenty nejvyššího soudního dvora a základní obyčeje (např. Velkou chartu svobod, Habeas Corpus apod.). Dále shrnutí „common law“ ve sbírkách právnických autorit (např. Blackstoneův komentář k právu Anglie). Přesto místní partikularismus a rozličnost pramenů práva zůstávají.

Obě uvedené skutečnosti mají svůj odraz v anglosaském pojetí zákonosti, v koncepci „rule of law“. Do poloviny minulého století lze v zásadě mluvit o prioritě „common law“ oproti „statute law“. Poté nastává proces vyrovnávání. Od soudní reformy z let sedmdesátých jsou činěny první kroky k prioritě „statute law“. Dnes v teorii, ale i jednotlivými význačnými soudci, se přiznává priorita „statute law“ oproti právu obyčejovému. Nikoli oproti právu precedentů, kde by nemělo docházet k vzájemným rozporům se „statute law“. Tím se ovšem stále, třebaže nepřímo, prosazuje v soudní praxi převaha „common law“ oproti „statute law“.

A právě na této dnes „nepřímé“ prioritě „common law“ se buduje koncepce „rule of law“ („panství práva“). Právní obyčej není výsledkem změřené regulativní činnosti státu. Jako pravidlo chování vzniká nezávisle na státu (praeter legem). Státní moc „formálně“ uznává ta která obyčejová pravidla za právní tím, že je sankcionuje a aplikuje v činnosti státních orgánů. Vzniká zdání, jakoby se právo utvářelo mimo stát a státní orgány je pouze registrovaly a zabezpečovaly státním donucením. Rovněž precedenty, jako hlavní pramen „common law“, jsou produktem pouze právo nalézajících soudů. I je lze v jistém smyslu chápat jakoby „nebyly“ tvořeny státem, zvláště přistoupíme-li na anglickou oficiální představu o nezávislosti soudců na zákonodárném orgánu, zdůrazněném volitelností soudců a jejich postavením „spolutvůrců“ práva. Avšak stát, přesněji výkonná moc, je soudními precedenty vázána.

Vytváří se zdání „panství práva“ nad státem. Jde ale pouze o fikci. A to nejen k rostoucímu a zvyšujícímu se významu zákonů. Nýbrž i vzhledem ke skutečnosti, že obyčej se stává právem teprve až po uznání státem a v interpretaci příslušných státních orgánů. Že soudní orgány jsou (a nemohou nebýt) složkou státního mechanismu, a to — jak jsme si ukázali — neobyčejně významnou právě pro své postavení „spolutvůrce“ práva. Naopak se dá říci, že „panství práva“ umožňuje vládnoucí buržoazii daleko více „nezávislosti“ a tedy případně větší prostor pro libovůli, poněvadž soud má „na výběr“, který pramen práva použije nebo zda dokonce právo „nevytvoří“. Tím důsledněji a lépe může realizovat svou třídní funkci.

*

Buržoazní právo je významným pokrokem v historicko právním vývoji. Obohacuje právo o závažné právní a společenské hodnoty jako jsou právní

svoboda, rovnoprávnost, ústavnost, legalita, právní jistota a další. Obdobu nalézáme též v jednotlivých právních odvětvích (např. v právu trestním v principech: presumce nevinny, není trestu bez zákona, není trestu bez viny aj.).

Uvedené hodnoty a právní principy se uskutečňují za kapitalismu třídně omezeně. Mají třídní funkci. V dalším vývoji buržoazní společnosti je postihuje v zásadě dvojitý osud. Předně změny v sociálně ekonomickém systému kapitalismu si vynucují jejich modifikaci (např. postupné omezování smluvní svobody). Za druhé se stávají pro buržoazii nezřídkou — vzhledem k jejich rozšíření na dělnickou třídu a k organizovanosti dělnické třídy — nepohodlné a ji zrazující. Ukazuje se, že teprve dělnická třída je schopna vtisknout těmto hodnotám a principům skutečně pokrokový smysl. Zbavit je jejich třídní omezenosti a přeměnit je v nástroj boje proti buržoazii a za své politické osvobození. Proto po nastolení moci přejímá dělnická třída zmíněné hodnoty a principy do socialistického práva. Činí tak ale důsledně třídně, tj. přijímá je jako právní předpoklady dalšího sociálního osvobození dělnické třídy a její sociální jistoty. Tím jim vtiskuje nejen nový třídní obsah a rozsah, nýbrž jim zároveň dává nový společenský smysl: přeměňuje je ve skutečně právní a společenské hodnoty a principy, stojící za panstvím dělnické třídy ve službách revoluční přeměny společnosti ve společnost komunistickou.

ЭДУАРД КУЧЕРА

ВОЗНИКНОВЕНИЕ, СУЩНОСТЬ И ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ БУРЖУАЗНОГО ПРАВА

РЕЗЮМЕ

Работа „Возникновение, сущность и характерные черты буржуазного права (в частности в условиях капитализма свободной конкуренции)“ посвящена теоретическим проблемам возникновения, сущности и характерным чертам буржуазного права. В первой части автор рассматривает формы возникновения буржуазного права. Он приходит к выводу, что буржуазное право формировалось тремя способами в зависимости от формы буржуазной революции. Поэтому можно говорить о следующих способах возникновения буржуазного права: англосаксонском, французском и средневропейском. Каждый из этих способов отличается специфическим источником права (или источниками права).

Вторая часть работы посвящена сущности буржуазного права при капитализме свободной конкуренции, в частности формированию воли буржуазного класса как государственно обязательной воли в форме права. Здесь автор показывает, что государственная воля, которая становится формальным источником буржуазного права, может выражаться как через посредство представительных учреждений, так и формулироваться и другим классом или общественным слоем кроме буржуазии (например, аристократией) или же „просвещенным государем“, как напр. Бонапартом. Следующей проблемой с этой связи является вопрос преодоления классовой противоречивости буржуазного общества при помощи буржуазного права с соблюдением доминирования общего интереса буржуазии. Буржуазное право ведь внешне надклассово. Именно эта внешняя надклассовость облегчает полное утверждение классовости буржуазного права. И все же в буржуазном праве при капитализме свободной конкуренции (а также и при империализме) встречаются правовые институты, которые более или менее явно классовы.

Третья часть работы посвящена характерным чертам буржуазного права. Автор усматривает их в следующем: в универсальности буржуазного права (единстве буржуазного права), в правовой свободе, в равноправии, в индивидуализации буржуаз-

ного права и в индивидуализации правосубъектности. Эти черты решающим образом воздействуют на буржуазную правовую форму, для которой характерны абстрактность и ориентация на формальные знаки общественных отношений при их регулировании правом. Сказанное выливается в факт, что буржуазное право может внешне выступать как единая правовая система — как первая современная система права.

Системе буржуазного права посвящена следующая часть. В этой связи автор подробно рассматривает вопрос дифференциации буржуазного права на право публичное и частное. Он приходит к выводу, что причиной такого деления в континентальной правовой структуре является организационный дуализм гражданского и политического общества и противопоставление видоуального интереса частного собственника капитала и общего интереса буржуазии. В качестве смычки между публичным и частным правом он указывает, в духе марксистской критики прав человека и гражданина, основные права граждан. Затем он определяет специфические черты, отличающие публичное право от права частного. В заключении этой части автор констатирует, что деление правовой системы на право публичное и частное не было знакомо англосаксонскому типу правовой культуры. Переход к империализму постепенно преодолевает это деление и в условиях континентальной правовой культуры.

Последняя часть исследования посвящена двум основным либералистическим концепциям буржуазной законности: во-первых, континентальной европейской концепции „правового государства“ и англосаксонской концепции „Rule of Law“. В связи с анализом этих двух концепций автор одновременно проводит дифференциацию буржуазных типов правовой культуры.

В заключение автор рассматривает классовость буржуазного права с позиции развития права. Он констатирует, что рабочее движение становится наследником великих правовых ценностей буржуазии и что только это движение способно добиться полного осуществления их общественной и классово освободительной функции, вкладывая в них новое классовое содержание — интересы рабочего класса, сложенные с перспективой коммунистического развития.

EDUARD KUČERA

ENTSTEHUNG, WESEN UND CHARAKTERISTISCHE MERKMALE DES KAPITALISTISCHEN RECHTS, BESONDERS IM SYSTEM DER FREIEN KONKURRENZ

RESUMÉ

Die Studie „Entstehung, Wesen und charakteristische Merkmale des bürgerlichen Rechts“ (besonders im Kapitalismus des Systems der freien Konkurrenz) ist den theoretischen Problemen der im Titel angeführten gesellschaftlichen Erscheinungen gewidmet. Im ersten Teil beschäftigt sich der Autor mit den Entstehungsformen des bürgerlichen Rechts. Er kommt zum Schluss, dass das bürgerliche Recht sich in Abhängigkeit von den Formen der bürgerlichen Revolution auf dreierlei Weise gestaltete. Man kann daher von folgenden Arten der Entstehung des bürgerlichen Rechts sprechen: der angelsächsischen, der französischen und der mitteleuropäischen. Jede dieser Arten zeichnet sich durch eine spezifische Rechtsquelle (durch spezifische Rechtsquellen) aus.

Der zweite Teil beschäftigt sich mit dem Wesen des bürgerlichen Rechts im Kapitalismus der freien Konkurrenz, besonders damit, auf welche Weise der Wille der Bourgeoisie als Klasse zum staatlich verbindlichen Willen in der Gestalt des Rechts geformt wird. Hier zeigt der Autor, dass der Staatswille, der zur formalen Quelle des bürgerlichen Rechts wird, einerseits durch Vermittlung einer Vertretungskörperschaft ausgedrückt werden kann. Andererseits kann er auch durch eine andere Klasse bzw. Schichte als die Bourgeoisie (z. B. die Aristokratie), gegebenenfalls durch einen „modernen Kaiser“ wie z. B. Bonaparte, formuliert werden. Ein weiteres Problem ist in diesem Zusammenhang die Frage der Überbrückung der klassenmässigen Widersprüchlichkeit der bürgerlichen Gesellschaft durch das bürgerliche Recht bei Respektierung des Umstandes, dass das allgemeine Interesse der Bourgeoisie dominiert. In der Erscheinung steht daher das bürgerliche Recht über den Klassen. Und es ist gerade dieses Über-den-Klassen-Stehen in der Erscheinung, das es ermöglicht, den Klassencharakter des bürgerlichen Rechts voll durchzusetzen. Dessenungeachtet gibt es auch im bürgerlichen Recht im Kapitalismus der freien Konkurrenz (und ebenso im Imperialismus) Rechtsinstitute, deren Klassencharakter mehr oder weniger offensichtlich ist.

Der dritte Teil der Studie behandelt die charakteristischen Merkmale des bürgerlichen Rechts. Der Autor erblickt sie in folgenden Merkmalen: in der Universalität des bürgerlichen Rechts (der Einheit des bürgerlichen Rechts), der rechtlichen Freiheit, der Gleichberechtigung, der Individualisierung des bürgerlichen Rechts und der Individualisierung der Rechtssubjektivität. Diese Merkmale beeinflussen in entscheidender Weise die bürgerliche Rechtsform, zu deren Eigentümlichkeiten die Abstraktheit und die Orientierung auf die formalen Kennzeichen der gesellschaftlichen Beziehungen bei deren Regelung mit Hilfe des Rechts gehören. Daraus ergibt sich die Tatsache, dass das bürgerliche Recht in der Erscheinung als einheitliches Rechtssystem, als erstes modernes Rechtssystem, auftreten kann.

Dem System des bürgerlichen Rechts ist der nachfolgende Teil gewidmet. In diesem Zusammenhang befasst sich der Autor eingehend mit der Frage der Differenzierung des bürgerlichen Rechts in öffentliches und privates Recht. Er kommt zum Schluss, dass die Ursache einer solchen Zweiteilung innerhalb der kontinentalen Rechtskultur im organischen Dualismus der bürgerlichen und der politischen Gesellschaft und in der Gegensätzlichkeit des individuellen Interesses des privaten Kapitaleigentümers und des gemeinsamen Interesses der Bourgeoisie liegt. Als Bindeglied zwischen dem öffentlichen und dem privaten Recht bezeichnet er im Geist der Marx'schen Kritik der Menschen- und Bürgerrechte die bürgerlichen Grundrechte. Danach umschreibt er die spezifischen Merkmale, die das öffentliche Recht vom privaten Recht unterscheiden. Am Ende dieses Teils konstatiert er, dass die Zweiteilung des Rechtssystems in öffentliches und privates Recht dem angelsächsischen Typus der Rechtskultur nicht bekannt war. Weiter, dass der Übergang zum Imperialismus auch unter den Bedingungen der kontinentalen Rechtskultur zur allmählichen Überwindung dieser Zweiteilung führt.

Der letzte Teil der Studie behandelt die zwei grundlegenden liberalistischen Konzeptionen der bürgerlichen Gesetzlichkeit: vor allem die kontinental europäische Konzeption des „Rechtsstaats“ und die angelsächsische Konzeption „Rule of Law“. Im Zusammenhang mit der Analyse beider Konzeptionen führt der Verfasser gleichzeitig auch eine Differenzierung der bürgerlichen Typen der Rechtskultur durch.

Zum Schluss wertet der Autor den Klassencharakter des bürgerlichen Rechts vom Standpunkt der Rechtsentwicklung. Er stellt fest, dass die Arbeiterbewegung zum Erben der bedeutenden Rechtswerte der Bourgeoisie wurde. Schliesslich, dass nur diese Bewegung imstande ist, diese Werte in ihrer gesellschaftlichen und klassenmässig befreienden Funktion dadurch voll durchzusetzen, dass sie sie mit einem neuen Klasseninhalt erfüllt — entsprechend den Interessen der Arbeiterklasse im Einklang mit der Perspektive der Entwicklung zum Kommunismus.